

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması haqqında

Abdullayev Abdulla Oruc oğlu

“ Regionların inkişafının tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n. dos. İ.M.Rzayev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Ə.Ə.Ələkbərov

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I. REGIONLARIN İQTİSADI İNKİŞAFININ MAHİYYƏTİ, NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	9
1.1. Regional sosial iqtisadi inkişaf nəzəriyyələri	9
1.2. Azərbaycan Respublikasında regionların sosial iqtisadi inkişafına tarixi baxış	19
1.3 Regionların iqtisadi inkişafında vergi amili	26
Fəsil II. RESPUBLİKANIN REGIONLARIN VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİ SƏVIYYƏSİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	35
2.1. Regionların vergi potensialına təsir edən proseslərin qiymətləndirilməsi	35
2.2. Regionların vergiyə cəlb edilməsi səviyyəsindəki fərqlər, onların qiymətləndirilməsi	44
FƏSİL III. REGIONLARIN SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAFININ TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN VERGİ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	54
3.1. Regionların inkişafında vergi tənzimlənməsinin rolu	54
3.2. Regionlar üzrə vergi siyasətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	61
3.3. Regionların iqtisadi inkisafına təsir edən vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	73
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	777

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı . Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərin həlli öz növbəsində iqtisadiyyatın regionlar və bölgələr üzrə təşkilinin reallaşdırılmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların və yürüdülmən siyasətin əsas məqsədi regional iqtisadiyyatla bağlıdır. Son illər ölkəmizdə məqsədyönlü şəkildə yürüdülmən regional siyasət, regional iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə edilməsi və tənzimlənməsi problemləri praktiki və nəzəri-metodoloji əhəddən mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır, çünki ölkəmizdə demokratik dövlət quruculuğu inkişafı və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın sürətlənməsi buna səbəb olmuşdur.

Demokratik dövlət quruculuğunun tələblərinə müvafiq olaraq regional siyasət, regionlarda vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, regionların inkişafının tənzimlənməsi, idarə etmə sisteminin mükəmməlləşdirilməsi və regionlarda vergi sisteminin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi hazırda dövlətimizin qarşısında duran vacib vəzifələrdən biridir. Bu vəzifələr ilk öncə ölkəmizdə demokratik dövlət quruculuğu, regionlarda vergi siyasətinin və vergi sisteminin tətbiqi, dövlətin regional idarəetmə sisteminin inkişafı və regionların inkişafı arasındakı fərqlərlə bağlıdır.

Dövlətin məqsəduyğun vergi siyasətinin həyata keçirilməsi dövlətin iqtisadi inkişafı və siyasi sabitliyinin vacib amillərindən biridir. Optimallaşdırılmış vergi siyasətinin həyata keçirilməsi dövlətin iqtisadi həyatında köklü dəyişikliklər zamanı mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatlı bir çox dövlətlərdə sosialist təsərrüfatçılığın dağılması ölkələrin vergi siyasətinin kəskin sürətdə dəyişməsinə səbəb olmuş və bunun nəticəsində mürəkkəb vergi siyasətinin yeni iqtisadi quruluşa və siyasi şəraitə tezliklə uyğunlaşa bilməməsi ilə nəticələnilir. Ancaq yetkin bir iqtisadi sistemi var olan dövlətdə də formalaşmış vergi siyasətinin

olması, o demək deyil ki, öz əhəmiyyətini itirmir, çünki cəmiyyətin sürətli inkişafı nəticəsində yürüdülmən vergi siyasətinin də hər an dəyişməsinə ehtiyac yarana bilər. Bu onunla əlaqədar ki maliyyə və vergi sistemi ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və normal işləməsində böyük rol oynayır.

Vergi siyasəti yerinə yetirilərkən dövlət büdcəsinin planlaşdırılması, icrası, tənzimlənməsi və ona nəzarətin həyata keçirilməsi qanunla müəyyən olunmuş hüquqi normalara əsaslanır. İqtisadi tərəfdən vergi siyasətinin əsas məqsədi vəsaitlərin vergi sistemi və siyasəti sayəsində toplanmasının optimallaşdırılması və vergi yükünün dəqiqləşdirilməsidir. Əlverişli və məqsədyönlü vergi siyasəti iqtisadiyyatın sürətli və güclü inkişafında mühüm rola malikdir.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkə iqtisadiyyatını gücləndirmək üçün regional inkişafa nail olmaq lazımdır. Ümünilikdə regional siyasətin formalaşması və bu siyasətə uyğun olaraq vergi amilinin nəzərə alınması, regional inkişafın əsas problemlərinin işlənilib hazırlanması ölkə iqtisadiyyatının dinamik və tarazlaşdırılmış inkişafının əsas amilləridir.

Ümümiyyətlə hər bir dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ölkənin inkişafı, milli gəlirin artması və ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına nail olmaqdır. Əhalinin həyat səviyyəsi hər bir dövlətin iqtisadiyyatının əsas və başlıca göstəricilərindən biridir. Ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksək olması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır və əmək məhsuldarlığını çoxaldır.

Regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması ilə əlaqədar nəzəri-metodoloji məsələlərin respublikamızın şəraitinə uyğun tədqiq edilməsi və öyrənilməsi xüsusilə vacibdir. Bu, birinci növbədə ondan irəli gəlir ki, ölkə ərazisi özünün təbii-iqtisadi zənginliyi ilə fərqlənir. İkinci, ərazinin ayrı-ayrı inzibati və iqtisadi rayonları təbii imkanlarına, istehsalın ixtisaslaşmasına, nəqliyyat-coğrafi şəraitinə, əhalinin istehsal təcrübəsinə görə fərqlənir. Üçüncü isə respublikada xalq təsərrüfatının nisbətən mürəkkəb ərazi strukturunun formalaşması olmuşdur. Bütün bunları nəzərə alaraq, səmərəli regional siyasətin, regional iqtisadiyyatın dövlət tən-

zımlənməsi və idarə olunması mexanizminin işlənilib-hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsəduyğundur.

Hər bir müstəqil dövlətin taleyüklü vəzifəsi ölkənin milli maraqlarından irəliləyən vergi siyasətinin elmi əsaslara malik strateji xəttini hazırlamaq, iqtisadi inkişaf konsepsiyasını müəyyən etmək və regional inkişafın tənzimlənməsi məqsədilə regionların potensialını onların reallaşdırılmasına yönəltməkdir. Bu baxımdan “Regionların inkişafının tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu” olduqca aktual bir mövzudur.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Ölkənin vergi siyasətinin həyata keçirilməsi yolları, onun regionların inkişafına təsiri, regionların inkişafında vergi siyasətinin reallaşdırılması prosesi iqtisad elminin tədqiq olunmamış sahələrdən biridir. Tədqiq olunan problem üzrə məsələlər həm xarici ölkə alimlərinin, həm də yerli alimlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Xarici ölkə alimlərindən A.Sokolov, V.Arkin, L.Xodov, N.Yutkina, E.Balatskiy, İ.Qorskiy və s kimi alimləri göstərmək olar. Azərbaycan iqtisadçı alimlərindən isə F.Məmmədov, İ.Rzayev, Ə.Nuriyev, A.Musayev, Ə.Əlirzayev, M.Həsənli, D.Bağirov, M.Sadıqov, Y.Kəlbəyev və s. kimi alimləri göstərmək olar.

Bu əsərlərin təhlili və tədqiqi onu göstərir ki, ayrı-ayrı əsərlərdə regionların vergi siyasətinin formalaşması, regionların vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində elmi-tədqiqat işləri aparılmış, regional vergi nəzəriyyələri və regional vergi siyasətinin həyata keçirilməsi yolları bu işlərdə öz həllini tamamilə tapmamışdır. Bütün bunlar qarşıya qoyulmuş problemlərin aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Dissertasiyanın məqsədi. Vergi siyasətinin regionların inkişafında rolu, səmərəli regional vergi siyasətinin yürüdülməsinin zəruriliyi, Azərbaycanda yürüdülməyən vergi siyasətinin regionlara təsiri, regionların inkişaf məsələlərinin həlli, Azərbaycanda vergi potensialının qiymətləndirilməsi üsullarının hazırlanması məqsədilə onun qiymətləndirilməsi üsullarının işlənilib hazırlanması, regionların vergi potensialına vergi yükünün təsirinə qiymətləndirilməsi və onun optimallaşdırılması

məsələlərinin həlli tədqiqat işinin məqsədini təşkil edir.

Bu məqsədləri əldə etmək üçün tədqiqatda aşağıdakı konkret məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur :

- dövlətin regional inkişaf istiqamətlərinin və yerinə yetirilməsi proseslərinin tədqiq etmək, regional inkişaf siyasətinin formalaşması və vergi siyasətinin regionlara təsiri xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi
- Azərbaycanda regionların inkişafının tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu
- Azərbaycanda yürüdülmən vergi siyasətinin nəticələrinin təhlili
- regionların inkişafının tənzimlənməsi
- regionların sosial-iqtisadi inkişafında vergi amilinin rolu
- vergi potensialının proqnozlaşdırılması
- vergi siyasətinin formalaşması yollarının müəyyən edilməsi
- regionların maliyyə bazasının təşkilədicisi olan vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi

Tədqiqatın obyektı regionların sosial-iqtisadi inkişafını əks etdirən maliyyə və vergi potensialı, vergi yükü göstəriciləri, predmeti isə vergi siyasətinin və optimal vergi rejiminin büdcə gəlirlərinə təsirinin müəyyən edilməsinin tədqiqı, proqnozlaşdırılması və riyazi-iqtisadi modellər vasitəsi ilə vergi potensialının qiymətləndirilməsidir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Azərbaycanın və xarici ölkə alimlərinin regionların iqtisadi inkişafını əldə etmək üçün yürüdülmən vergi siyasətinin, vergi potensialının qiymətləndirilməsi, vergi rejiminin və vergi yükünün müəyyən edilməsi sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları , Vergilər və Maliyyə Nazirliyinin rəsmi materialları, internet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi, imitasiya modelləri əşdirilməsi üsulları, riyazi statistika və s. üsullar geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində aşkar olunmuş elmi yenilik kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- müasir şəraitdə Azərbaycan regionlarının inkişafında vergi siyasətinin rolu
- Azərbaycan Respublikasında Dövlət proqramlarının regionların inkişafına təsiri
- müasir şəraitdə regionların inkişafının dövlət tənzimlənməsinin problemlərinin həlli
- regionların iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi məqsədilə həyata keçirilən vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində yürüdülmüş vergi siyasəti
- regionların iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində həyata keçirilən vergi siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi və təhlili
- regionların iqtisadi inkişafına vergi siyasətinin təsiri mexanizmləri
- regionların vergiyə cəlb edilməsi istiqamətində vergi siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi
- regional inkişafda vergi siyasətinin stimullaşdırıcı istiqamətlərinin müəyyən edilməsi

Dissertasiyanın əməli əhəmiyyəti. Tədqiqat işində xülasə edilən nəzəri metodik müddəalar və tövsiyələr ölkədə regionların iqtisadi inkişafına həyata keçirilən vergi siyasətinin müsbət təsiri göstərilə bilər və vergi siyasətinin regionların inkişafına təsir istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsini tövsiyə verə bilər. İş də təklif edilən iqtisadi-riyazi modellər sistemi vasitəsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi potensialının aşkar etmək və onun sayəsində tarazlaşdırılmış vergi siyasətini formalaşdırmağa şərait yaradır.

Dissertasiya işində regionlaşdırma sxemi sayəsində Azərbaycanın regionlarının maliyyə və vergi potensialının qiymətləndirilməsi, təhlili və proqnozlaşdırılması reallaşdırılmış və Azərbaycan Respublikasının vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya işində təklif edilən metodologiya Vergilər Nazirliyində vergi strategiyasının işlənməsi prosesində, səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi

yolları, ölkənin və regionların vergi sistemində aparılan islahatlar prosesində əsaslandırılmış istiqamətlərin seçilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işində ölkənin və regionların iqtisadi inkişafında həyata keçirilən vergi siyasətinin rolu geniş şəkildə izah edilmişdir. Dissertasiya işi üç fəsildən, yeddi paragrafdan ibarətdir.

Birinci fəsildə regionların iqtisadi inkişafının mahiyyəti, nəzəri və metodoloji əsasları və regionların inkişafın vergi siyasətinin rolu şərh edilmişdir.

İkinci fəsildə regionların vergiyə cəlb edilməsi səviyyəsi və qiymətləndirilməsi şərh edilmişdir.

Üçüncü fəsildə regionların iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinə həyata keçirilən vergi siyasətinin təsiri və təmilləşdirilməsi istiqamətləri geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.

Nəticə və təklifdə dissertasiya işinin predmetindən, tədqiqat obyektindən irəli gələn vergi siyasəti ilə bağlı olan nəzəri və praktiki fikirlər söylənmişdir və bir sıra təkliflər verilmişdir. Dissertasiya işi nəticə, təklif və ədəbiyyat siyahısı ilə yekunlaşır.

FƏSİL I. REGIONLARIN İQTİSADI İNKİŞAFININ MAHİYYƏTİ, NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regional sosial iqtisadi inkişaf nəzəriyyələri

Regional inkişaf problemi iqtisadi sistemə daxil olan andan indiki dövrə qədər regionların toplu şəkildə inkişaf etdirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar olaraq bir sıra fərqli fikirlər meydana çıxmışdır. Bu fərqlilik xüsusilə regional bərabərsizlik, onların aradan qaldırılması yolları və yaranan problemlərin həlli yolları ilə bağlı olmuşdur.

Bərabərsizliyə umumi yanaşmada aşağıdakı üç amili qeyd etmək olar:

- ✓ Birinci amilə görə regionlar arasındakı bərabərsizlik vaxt ötdükcə azalacaqdır, çünki sosial iqtisadi artım istər istəməz öz-özünə ölkənin hər tərəfinə yayılacaq və geridə qalmış regionlarda inkişaf edəcəkdir.
- ✓ İkinci amilə görə isə, bu bərabərsizlik iqtisadi inkişafı zəif olan ölkələrdə getdikcə artacaq, inkişaf etmiş ölkələrdə isə azalacaqdır.
- ✓ Üçüncü amilə görə isə, regionlar arasındakı bərabərsizlik o zaman daha da dərinləşəcək ki, buna dövlətin müdaxiləsi məhduddur.

Ancaq belə bir fakt var ki, regionlar arasındakı kəskin bərabərsizlik süni şəhərləşmə, ekoloji çirklilik, zərərli daxili və xarici miqrasiya, hədsiz infrastruktur yüklənməsi kimi bir sıra proseslərlə nəticələnir ki, bu da ümümiyyətdə ölkəyə baha başa gələ bilər. Bununla əlaqədar olaraq ən mühüm məsələ odur ki, müasir hüquq sistemləri ümümiyyətdə ölkənin bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyini qoruduğu halda, regional disporsiyalar iki mühüm amildə bu prinsipi pozur:

1. İqtisadi hüquqlar

2. Sosial hüquqlar

İqtisadi hüquqlar odur ki, müxtəlif ərazilərdə şəxslər həm işlə təmin oluna bilər, həm də eyni işə görə eyni maaş almaq hüquqlarını bərabər şəkildə reallaşdırma bilmirlər. Sosial hüquqlar isə, müxtəlif regionlarda məskunlaşan əhəlinin səhiyyə, mədəni xidmətlər və təhsildən eyni şəkildə istifadə edə bilməmələri kimi anlaşılır. Bütün bu səbəblər ona gətirib çıxardığı 2-ci dünya müharibəsindən sonra bütün sənayeləşmiş ölkələr regionların inkişafı üçün dövlətin müdaxiləsini qəbul etmişlər. Lakin həmin vaxtdan bu zamana qədər regionların inkişafı üçün müxtəlif siyasət modelləri və nəzəriyyələri irəli sürülmüşdür. Bunları qruplaşdıraraq 2 yerə ayırmaq olar :

- ✓ Balanslı regional inkişaf nəzəriyyələri
- ✓ Disbalanslı regional inkişaf nəzəriyyələri

Balanslı regional inkişaf nəzəriyyələri- A.Levis, H.Leibenstein, R.Nurkse, J.Fleming və P.Rosenstein-Rodan kimi iqtisadçıların yaratmışdır. Bu nəzəriyyələr inkişafın həm sektorlar , həm də regional səviyyədə kompleks olmasını təklif etmişlər və iddia edirlər ki,şübhəsiz inkişaf etmiş ölkələrin hal-hazır ki vəziyyətə gəlməsində düzgün getməyən inkişafı tarazlı inkişafa çevirmək bacarıqlarının böyük rolu vardır. Nəzəriyyələrin əsas məqsədi odur ki, azad bazar başqasının köməyi olmadan dispersiyaları tək həll etmək gücünə sahib deyil, əksinə onları get-gedə dərinləşdirir, bu baxımdan da bir- birini yekunlaşdıran dövlət müdaxilələrinə lüzum vardır. Bu zaman vacib müdaxilə vasitəsi də planlaşdırma qəbul edilir. Mühüm balanslı regional inkişaf modellər bunlardır:

Nurkse modeli. R.Nurksenin fikrinə görə,hər hansı bir regionun inkişaf edə bilməməsinin səbəbi aşağı gəlir,investisiya və yığım imkanlarında görünür. Bu problemləri həll etmək üçün R.Nurkse “yoxsulluğun çıxılmaz halı” teoremini irəli sürmüşdür. Bu teoremə görə geri qalmış regionlarda gəlir imkanları aşağı olduğu üçün yığım mümkün deyil, yığım mümkün olmadığı üçün investisiya qoyuluşuda

yoxdur, investisiya olmadığı üçündə həmin regionlarda aşağı gəlir səviyyəsinin olması qaçılmazdır.¹ Ona görə də Nürkse kənarından həmin regionlara investisiya qoyuluşunun olması qaçılmazdır. Dövlət bu investisiyaları planlı formada bütün sahələrə deyil, bir sıra sahələrə yönəldilməsini lakin eyni anda həyata keçirilməsini sağlamalıdır. Bu vaxt bazar genişlənəcək, investisiya qoyuluşları və imkanları yüksələcək və yığım artacaq və bunun səbəbində həmin regionların “çıxılmaz hal”dan qurtulacaqlar.

Chenery modeli. H.Chenerynin fikrinə görə, zəif inkişaf edən ölkələrdə resurs bölgüsü ilə bazar münasibətlərinin zəif olması, resurs-gəlir əlaqəsinin düzgün qurulmasına imkan vermir və bu da bir sıra disbalanslara səbəb olur. Buna görə də H.Chenery öz modelində bazar şərtlərinə müdaxilə və planlı inkişaf istiqaməti ilə tarazlı inkişaf strategiyasını irəli sürür. H.Chenery bu zaman investisiyaların marjinal məhsuldarlığı və onlar arasında bir-birini tamamlama prinsipinə əməl edilməsini də əsas şərt kimi qeyd edir.²

Rosenstein-Rodan modeli. Bu model 2-ci Dünya müharibəsindən sonra Avropa ölkələrinin inkişaf etdirilməsi üçün P.N.Rosenstein-Rodan irəli sürmüşdür. O, Şərqi Avropanın inkişafı üçün iki yol irəli sürmüşdür. 1-cisi əmək ehtiyatları çox olan regionlardan kapital ehtiyatı çox olan ərazilərə əhali miqrasiyasını təşkil etmək, 2-cisi isə kapitalın inkişafdan geri qalan regionlara yönəldilməsindən ibarətdir. Birinci istiqamət ictimai balans pozacağı üçün ikinci yola üstünlük verir və onu tamamlayıcı sənaye modeli adlandırır.³ Bu model tamamlayıcı istehsal-investisiya fəaliyyətinə əsaslanır. Tamamlayıcı investisiyaların (bir istehsal vahidinin satın aldığı malları istehsal edən istehsal vahidi tamamlayıcı istehsal adlanır ki, bunlara qoyulan investisiyalarda tamamlayıcı investisiyalardır) planlı və sistemli şəkildə uyqulanması yüksək xarici təsirə malikdir və bu vaxt belə investisiyalar təzə investisiyalara zəmin yaradacaqdır.

---

¹ Çengiz Yavilioğlu, Geri Kalmışlıq Olgusu və Ekonomistik Kalkınma Teorileri, Cumhuriyyət Universiteti İktisadi və İdarə Bilimlər Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s 53

² Hollis Chenery, The Role of Industrialization in Development Programmes. The Economics of Underdevelopment, Ed: A.N. Agarwala and S.P. Sing, Oxford University Press, New York, s 450-451

³ P.N. Rosenstein-Rodan, Doğu və Güneydoğu Avropanın Sanayiləşmə Problemləri, İktisadi böyümə və Gelişmə Seçmə Yazıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1966, s.50-51

Rosenstein-Rodanın fikrinə görə, dövlət təşəbbüsü ilə ana istehsal-infrastruktur sahələri yaradılmalı, əvvəlcə dəmir yolları, kanallar, avtomobil yolları, hidro elektrik stansiyaları kimi sahələr yaradılmalı sayəsində başqa sahələrin onları avtomatik müşayət etməsi başlayacaq. Bunların nəticəsində dövlət investisiyalarının multiplikator təsiri sənayeləşməni gücləndirəcək və məhz həmin ərazilərdə xüsusi sahibkarlığa zəmin yaratmaqla uğurlu gedən balanslı inkişafı əldə etmək olar.

Disbalanslı regional inkişaf nəzəriyyələri isə W.Rostow, F.Ferroux, A.O.Hirschman, Lyloyd Rodwin kimi iqtisadçılar tərəfindən yaradılmışdır. Bu iqtisadçıların formalaşdırdığı bu nəzəriyyələr balanslı inkişaf nəzəriyyələrinə zidd olaraq bazarın səmərəli fəaliyyət göstərdiyini buna görə də dövlətin qarışmasının yolverilməzliyini müdafiə edirlər. Bu iqtisadçılara görə iqtisadiyyatdakı disbalanslar özəlliklə də regional disbalanslar heç də onların təsvir etdiyi kimi zərərli amillər deyil, əksinə onlarda düzgün qaydada istifadə edilərsə daha yüksək iqtisadi inkişaf tempi əldə etmək olar. Buna görə də özəlliklə zəif inkişaf edən və məhdud maliyyə ehtiyatlarına malik olan ölkələr, məhdud ehtiyatları balanslı inkişaf naminə ölkənin bütün regionları üzrə bərabər bölüşdürməyə cəhd etməməli, çünki bu məhdud ehtiyatlardan rentabelliğin zəif olduğu sektor və ərazilərdə düzgün istifadə edilməyəcək və buda ümumi iqtisadi inkişaf sürətini aşağı salacaqdır. Ancaq bunun əksinə olaraq məhdud ehtiyatlar daha inkişaf etmiş və məhsuldarlığı yüksək bir sıra region və sektorlara yönəldilərsə və bunun nəticəsində daha yüksək iqtisadi artım sürətinə nail olmaq olar. Beləliklə, vaxt ötdükcə bu sürətlə inkişaf edən ərazilər və sektorlar geridə qalmış və inkişaf etməmiş regionların inkişafına təkan verəcək, bir sözlə iqtisadi inkişafın “lokomotiv”inə çevriləcəkdir. Ancaq formalaşan bu disbalansın müəyyən həddi olmalıdır, çünki kəskin disbalans bir sıra xoşagəlməz hadisələrə səbəb ola bilər. Ona görə də həm iqtisadi inkişaf sürətinin qarşısını almayan, həm də ayrı-ayrı regionlar arasında rifah səviyyələri fərqi uçuşum yaratmayan “minimum təməl tarazlıq” anlayışını irəli sürmüşlər. Ölkə iqtisadçıları tərəfindən irəli sürülən tarazlığın əsas məqsədi sosial cəhətdən meydana çıxan xoşagəlməzlikləri yaranan disbalansa şərait yaratmamaqdır.

Hirschman modeli. A.O.Hirschmanın fikrinə görə, inkişafa ölkənin hər yerində eyni vaxtda başlamağın mümkün olmadığına görə, inkişafa “inkişaf mərkəzi” adlanan regionlardan başlamaqla müxtəlif yollarla bütöv ölkəyə yayılacağını irəli sürür.⁴ Hirschman irəli sürdüyü disproporsional investisiya strategiyasında belə hesab edir ki, meydana çıxan bərabərsizliklər bazar daxili və bazar xarici qüvvələrin təsəri ilə vaxt ötdükcə özü özlüyündən düzələcəkdir. Bu modeldə bir sıra vacib regionlar və sektorlar seçilir ki, bu seçilmənin əsas səbəbi həmin regionların asılılıq dərəcəsinə önəm verilir. İtaliya, Yaponiya, Almanya, Fransa və ABŞ kimi ölkələrdə hesablanmış bu asılılıq səviyyəsi indeksi sərəit yaradır ki, başqa region və sektorlar öz arxasınca inkişafa apara bilən region və sektorları təyin etmək mümkün olsun. Nəticədə, bu sahələrə yönəldilən kapital axını, onların qarşılıqlı əlaqədə olduğu sahələrdəki kapital axını ilə tamamlanacaq ki, nəticədə bu zəncirvari əlaqə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə yayılacaqdır.

Lyloyd Rodwin model. Bu model Hirschman modelinə oxşardır, sadəcə yeganə fərq ondan ibarətdir ki, Rodwin investisiyaları ən çox mərkəzlərdə təmərküzləşdirməni müdafiə edirdi. Lyloydu fikrinə görə, bu yolla həm ətrafdakı potensial inkişaf imkanlarını dövrüyyəyə cəlb ediləcək, həm də investisiyalar arasındakı potensial tamamlanmaya, şəhər iqtisadiyyatı və onun sürükləyici effekti kömək edəcəkdir.⁵ Beləliklə hər iki qrup iqtisadçıların nəzəriyyələrində regional inkişaf ilə bağlı ayrı-ayrı modellər irəli sürülsə də, eyni tərəfləri isə bütün bunların məqsəduyğun bir dövlət siyasəti çərçivəsində uyqulanması qeyd etməlidirlər.

Regionun iqtisadi inkişafı o deməkdir ki, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini, yaşayış fəaliyyətinin təmin olunmasını, iqtisadiyyatın vəziyyətini və regionun sosial-iqtisadi səviyyəsini özündə cəmləyən parametrlərdə baş verən dəyişikliklərdə özünü göstərir. Bu parametrlərdə baş verən dəyişikliklər özünü bir sıra göstəricilərdə biruzə verir. Bu göstəricilərə ümumi daxili məhsulun artmasını,

---

⁴ John Friedman, Regional Development policy, A case study of Venezuela, Massachusetts London, The MIT press 1966, s.58

⁵ Lyloyd Rodwin, Urban Growth Strategies Reconsidered, Growth Centers in Regional Economic Development, Edited by Niles M. Hansen, New York 1972, s.4

hər nəfərə düşən gəlirin artması, sosial sahələrin inkişafı, regionlarda turizm sahəsinin inkişafı, infrastrukturun yaxşılaşması və s kimi anlayışları aid etmək olar.

Regionların iqtisadi sistemi haqqında ilk anlayışlar dünyanın qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrində meydana çıxmışdır və həmin ölkələrdə bu sistemlə əlaqədar olan elmi məktəblər yaranmışdır. Bu məktəblər Amerikada, Almanyada, İngiltərədə və Fransa kimi inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə yaranmışdır. Regionların inkişafına dair bir sıra iqtisadi nəzəriyyələr mövcuddur. Bu nəzəriyyələrin bir sıra modelləri vardır; neoklassik nəzəriyyə, kumuliyativ artım modeli və regionun rəqabət üstünlüklərinə dayanan artım nəzəriyyəsi.

İlk öncə biz kumuliyativ artım modelini nəzərdən keçirək. Bu nəzəriyyənin baza modelinin yaradıcısı Q.Murdeldir. Kumuliyativ artım modeli nəzəriyyəsi ilk başda ərazi vahidini təmsil edən ölkələr üçün təsis edilmişdir. Bu nəzəriyyənin əsas məqsədini regionların inkişafının sürətləndirilməsi və iqtisadi artımın baş verməsi təşkil edir. Q.Murdel bildirir ki, vaxt ötdükcə miqyas effektinin nəticəsində regionun azca üstünlüyü necə dəfə arta bilər. Bu modelin başlıca müddüalarının regionlarda həyata keçirilməsi sayəsində belə bir nəticə meydana çıxır ki, bir sıra rayonların iqtisadi inkişafı ümumilikdə regionun iqtisadi artımının sürətlənməsini gücləndirir. Regionlarda belə artım nöqtələrinin olmaması, regionlarının iqtisadi artımının və inkişaf göstəricilərinin aşağı düşməsinə səbəb olur və bunun nəticəsində regionda iqtisadi geriləmə başlayır.

Regionların inkişafında neoklassik nəzəriyyənin mühüm rolu olmuşdur. Neoklassik nəzəriyyənin təməl məqsədini regional iqtisadiyyatın sərbəstliyi və regionlar arasında müstəqil rəqabətin olması təşkil edir. Neoklassik nəzəriyyə iqtisadiyyatın gücünü yüksəldilməsinə təsir edən proseslərin nəzərə alınmasına istinad edir. Regional yüksəlişin əsas göstəriciləri investisiyaların qoyuluşunun miqdarı, texnologiyaların səviyyəsi, təbii ehtiyatların zənginliyi, coğrafi mövqeyi və işçi qüvvəsinin kəmiyyəti və keyfiyyətindən asılıdır.

Bütövlükdə, bu nəzəriyyə həm ölkə səviyyəsində, həm də regionlar səviyyəsində mövcud olan ehtiyat və mədaxil üçün azad rəqabət bazarlarının var

olmasını şərtləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf səviyyəsi aşağı olan regionlarda gəlir az olur və bunun nəticəsində əhalinin qazancı aşağı olur və ya əksinə istehsal gücü yüksək olan və iqtisadi artımı yuxarı olan regionlarda əhalinin gəlirində və həyat şəraitində yüksək olur. İstehsal potensialı yüksək olan regionlara həm işçi axını olur həm də əlavə kapital qoyuluşları artır.

Bu nəzəriyyə baxımından hər bir ölkənin və regionun inkişafı üçün beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklərdən bütünlüklə faydalanmalıdır. Bunun üçün də ölkənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək və artımı stimullaşdırmaq üçün iqtisadi siyasətini ixraca, kənara, yəni beynəlxalq ticarətə çevirməlidir. Qeyd etməliyəmki, iki ölkənin qarşılıqlı ticarəti zamanı idxalın ixraca bərabər olması ticarət balansını yaradır. Neoklassik nəzəriyyəyə görə ölkələr arasında ticarətin artması həmin ölkələrin iqtisadi gücünün artmasına, xeyrinin artmasına (yəni məhsulun istehsalında bütöv ixtisaslaşma olmasada, nisbi ixtisaslaşmanın xeyri) və çoxalmasına şərait yaradır. Buna görə də beynəlxalq ixtisaslaşma sayəsində istehsal vasitələrindən səmərəli istifadə olunmasına tələb artır.

Neoklassik nəzəriyyəni müdafiə edənlərin əsas məqsədi regionların öz iqtisadi inkişafını tədricən bərabərləşdikləri üçün bu nəzəriyələrin tərəfdarları dövlətin regionların iqtisadi inkişafına m üdaxilə etməsinə qarşıdılar. Ancaq onlar problemlə region və sektorlara sosial məsələlər həyata keçməsi üçün maliyyə yardımı göstərilməsinin tərəfdarıdılar.

Kumulyativ artım nəzəriyyəsinin müdafiə edənlərin mövqeyi, ərazilərin inkişaf vəziyyətindəki disproporsiyaların artmasından və qalmasından irəli gəlir. Müasir regional siyasətinin vacib səbəbinin açıqlanmasında onların rolu danılmazdır, çünki onlar tərəfindən ortalığa çıxarılıb-regionların iqtisadi inkişaf vəziyyətindəki dəyişikliklər. Bu da ona səbəb olur ki, dövlət ən zəif inkişaf etmiş regionlarının iqtisadi inkişafını artırılmasını stimullaşdırmalıdır.

İqtisadi inkişafın yüksək artım sürətini davam etdirmək üçün iqtisadiyyatı zəifləyən ölkələr öz milli gəlirlərini çoxunu investisiyalara yönəldirlər. Buna görə də, həmin ölkələr sosial və digər proqramlara ehtiyatlı davranmaqla özünü strateji

yanaşmada göstərir. Bu kimi ölkələrdə başlanğıc səviyyəsində insan kapitalı zəif olduğu üçün investisiyalar gözlənilən nəticəni almamaq mümkündür. İnsan kapitalını varlığı aydın şəkildə ölkənin davamlı iqtisadi yüksəliş trayektoriyasına çıxışını sağlar. Bu bir faktır ki, möhkəm iqtisadi siyasət bir sıra xüsusiyyətlərə söykənməlidir: iqtisadi azadlıq, insan kapitalının yüksək səviyyəsi, ÜDM-in artımı və səmərəli və rəqabətə dayanan istehsalatın yaradılması və s bu kimi amillər.

Regionun və hər hansı bir ərazinin iqtisadi inkişafı üçün ölkənin mərkəzləri ilə regionlar arasında, regionların öz aralarında, habelə regionların öz daxilində malların istehsalı, mübadiləsi, bölgüsü və istehlakı üzrə münasibətlər olmalıdır. Ölkənin regionları üzrə səmərəli iqtisadiyyatın yerləşdirilməsi məsələsi üzrə nəzəriyyənin formalaşması hələdə öz həllini tapmamışdır. Ona görə də ölkənin iqtisadi inkişafı üçün var olan istehsal potensialının istifadəsinə dair düzgün variantın seçilməsi prosesində müəssisələrin düzgün yerləşdirilməsi vacib rol oynayır. Müəssisələrin səmərəli və düzgün şəkildə yerləşdirilməsi ümumilikdə ölkənin və ya ayrı-ayrı ərazilərin müəyyən növ məhsulə ehtiyacı və regionlarda iş yerlərinə olan tələbatların təhlili vasitəsilə aparılır.

Regionların inkişaf nəzəriyyələrinin içində yerləşdirmə nəzəriyyəsinin də öz payı olmuşdur. Bu nəzəriyyənin banisi isə Alman iqtisadçısı və alimi Y. Tyunen olmuşdur. O, öz elmi əsərlərində kənd təsərrüfatı istehsalının hansı qanuna uyğunluqlarla yerləşdirilməsini vurğulayırdı. Tyunen öz araşdırmalarında qeyd edir ki, iqtisadi cəhətdən dünyadan ayrılmış olan dövlət miqyasında kənd təsərrüfatı məhsulun tək cə satış bazarı və həmçinin sənaye məhsullarının başlanğıcı kimi çıxış edən mərkəzi şəhər olur. Y. Tyunen öz işlərində əsas yeri nəqliyyat xərclərinin azadılması təşkil edir.

Alman alimi V. Laundxardın əsərlərində əsas yeri malların satış bazarlarına və xammal mənbələrinə müqayisədə ayrı-ayrı sənaye müəssisələrinin əlverişli yerləşdirilməsinə dair məntəqələrin axtarılması təşkil edir. Y. Tyunendə olduğu kimi V. Laundxardda da istehsalın əsas gücünü nəqliyyat xərcləri təşkil edir. Müəssisənin

əlverişli yerləşdirilməsin də başlıca səbəblər kimi daşınılan yüklərin və məsafələrin uzunluqları əsas götürülür.

Bütün dünya ölkələrində iqtisadiyyatın strukturu qurulan zaman dövlət bir sıra prioritet inkişaf istiqamətləri seçilir və həmin istiqamətlərə kapital qoyuluşunu qiymətləndirirlər. Bu kimi sahələrə vergi, gömrük güzəstləri edirlər və bu kimi sahələr isə vaxt keçdikcə dəyişir. Məsələn, Almanya da hal-hazırda maşın sənayesi, kimya sənayesi və elektronika kimi sahələrdir. Ancaq gələcək dövrdə nanotexnoloji və biotexnoloji kimi sahələrə üstünlük veriləcək. Ölkəmizdə isə neft sektoruna qoyulan sərmayələr get-gedə qeyri neft sektoruna investisiyalarla əvəz edilir.

Hər bir ölkənin mühüm iqtisadi inkişaf siyasətlərindən birində regionların iqtisadi inkişafıdır. Ümumi sosial-iqtisadi siyasətdən ayrıca ərazilərin inkişafının özünə uyğun inkişaf amilləri mövcuddur. Əsas amillərdən biri də regional inkişafın kompleks xarakterə malik olmasıdır. Tədqiqatlardan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, ölkənin sosial iqtisadi artım siyasəti nə cürdursə, regional siyasətidə elədir. Baxmayaraq ki, regional siyasət daha kiçik ərazilərdə həyata keçirilir, ancaq bir o qədərdə mürəkkəbdir. Çünki bu inkişaf bütün respublikayı əhatə edən amillərlə birlikdə, hər bir regionun özünə məxsus şəraitindən, coğrafi mövqeyindən, təbii ehtiyatlardan və iqtisadi gücündən irəli gələn proseslərdən də asılıdır. Həm ölkə səviyyəsində, həm də hər hansı bir region səviyyəsində sosial iqtisadi artım dedikdə, iqtisadi sabitliyi təmin etmək, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və əmək haqqının artırılması, möhkəm sosial iqtisadi gücə nail olmaq məqsədilə qarşıya qoyulan vəzifələrin toplusudur.

Müasir dövrdə dünya qloballaşma prosesləri bir sıra amillərlə xarakterizə olunur. İndiki dövrdə qloballaşma cəmiyyətin inkişafının tərəfsiz prosesi olub başqa-başqa ölkələrdə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olmaq üçün zəmin yaradır. Qloballaşmanın sayəsində bir sıra ölkələr istehsal xərclərinin azaldılmasına, resursların beynəlxalq səviyyədə səmərəli yerləşdirilməsinə, milli bazarların özəl

məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və çeşidinin artırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, elmi texniki tərəqqinin inkişafına nail olmaqdır.

Son illərdə Respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyevin apardığı regional siyasətin mühüm tərkib hissəsini ədalətlik prinsipi təşkil edir. Ona görə də regionun ədalətlik prinsipi üzrə qurulması üçün ayrılıqda hər bir regionun əhalisinin həyat səviyyəsi və maddi rifah halı, adambaşına düşən ÜDM məsulun səviyyəsi, region üzrə ÜDM-un artım tempi, istehsal və istehlak arasında bölgüsü, əmək haqqının vəziyyəti öyrənilməlidir. Bunun üçün də regional tədqiqatların artırılması və gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ehtiyatlara zəngin olan respublikamızın regionlarında istehsal optimallığını təmin edilməsi üçün düzgün struktur siyasətin həyata keçirilməsi mühüm faktorlardan biridir. Bunun üçündə regionlarda istehsalın təşkilində yerli imkanlardan əlverişli istifadə edilməsi səbəbindən sənaye ilə kənd təsərrüfatı, habelə, kənd təsərrüfatı ilə real sektor, qeyri-real sektor, emal sənayesi arasında, ümumilikdə ixtisaslaşmış sahələrlə köməkçi sahələr arasındakı nisbətə, sosial inkişaf infrastrukturun hər regionun konkret şəraitinə uyğun inkişaf prosesinə diqqət daha da çoxalmalıdır.

Regional siyasətin strategiyasını reallaşdırmaq üçün regionların əmək, maliyyə və maddi resurslardan xarici ölkələrin əlverişli potensialı ilə birlikdə səmərəli istifadə etməklə onların regionların ümumi sosial-iqtisadi artımını gücləndirmək, əhalinin həyat səviyyəsinin qalxmasına, ölkə regionlarının xarici bazarlara çıxış potensialının artırılması, birgə müəsisələr təşkilində xarici kapitaldan, elmi-texniki potensialdan geniş həcmdə istifadə etmək və bu kimi məsələlər dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədləri təşkil edir.

Müasir dövrdə regional siyasət regionların kompleks şəkildə inkişafını, regionların öz yerli məhsullara olan ehtiyacının optimal şəkildə təmin edilməsi, ümumres-publika səviyyəsində milli iqtisadiyyatın mənafeyini düşünərək xammalın kompleks emalı və hazır məhsul istehsalının daha da artırılmasını nəzərdə tutmalıdır.

1.2. Azərbaycan Respublikasında regionların sosial iqtisadi inkişafına tarixi baxış

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycan Respublikası iqtisadi sahədə öz müstəqil hüquqlarını reallaşdırmağa və suveren siyasət yürütməyə başlamışdır. Bu siyasətin ən mühüm tərəfləri müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında qurulan iqtisadi sistem, dünya iqtisadiyyatına yaxınlaşma və bazar iqtisadi sisteminə keçid təşkil etmişdir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra bu günə kimi ölkədəki iqtisadi inkişafı iki hissəyə ayırmaq olar. Birincisi, 1991-1995-ci illərdə baş verən iqtisadi tənəzl dövrü. İkincisi isə 1996-cı ildən başlayaraq davam edən sürətli iqtisadi inkişaf və makro iqtisadi sabitlik dövrü.

Dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra keçən qısa zaman ərzində ulu öndər Heydər Əliyevin uzaq gören siyasəti və gərgin fəaliyyəti sayəsində, çətin ilkin şərtlərə baxmayaraq, respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafı üçün və dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası üçün çox mühüm müvəffəqiyyətlərə nail olunmuşdur. Ulu öndərin Prezidentliyinin ilk mərhələsində apardığı siyasət, həyata keçirdiyi islahatlar, böhran vəziyyətində olan Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəlməsi üçün apardığı genişmiqyaslı quruculuq işləri, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün gördüyü işlər xalqın gələcəyə olan ümidini doğrultmaqla ölkəmizin beynəlxalq aləmə açılan yolun işıq saldı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyət siyasətində seçdiyi neft strategiyasında ilk böyük iqtisadi sənəd 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” kimi isə tarixə düşmüş neft müqaviləsidir. Bu müqavilənin imzalanması ölkəyə kapital axınını təmin etdi və umumilikdə iqtisadiyyatın sürətlə inkişafına təkan verdi. Səmərəli biznes və investisiya şəraiti yaratmaqla daxili və xarici investisiyaları özünə çəkmək, sahibkarlığı inkişaf etdirmək, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətlənməsinə nail olmaq bu dövrdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin özünəməxsus istiqamətlərindən biri olmuşdur.

1996-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə torpaq islahatı hazırlandı və bu proqram sayəsində torpaq islahatlarını reallaşdırmaq üçün hüquqi baza yaradıldı. Azərbaycan MDB-də torpaq islahatını ilk həyata keçirən ölkələrdən biri olmuşdur. Ümummilli liderin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində ölkəmizdə ticarətin sürətli inkişafı ölkəmizi dünya bazarlarına çıxardı. 1993-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq, həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü siyasət sayəsində ictimai siyasi sabitliyin bərqərar olunması, iqtisadiyyatda və istehsalatda baş vermiş geriləmənin qarşısının alınması və bir sıra tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində iqtisadiyyatdakı tənəzzül getdikcə aradan qaldırıldı və ümumilikdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin öndərliyi ilə iqtisadi islahatların mühüm amili olan özəlləşdirmə prosesi müvəffəqiyyətlə həyata keçirildi. 1996-cı ildən başlayaraq ümumi daxili məhsulun istehsalı getdikcə artmağa başladı. 1997-ci ildən isə sənaye məhsullarının istehsalında artım müşahidə olundu. Sənayenin inkişafı ilə birlikdə ulu öndər Heydər Əliyev ölkəmizdə kənd təsərrüfatının da inkişafının artırılmasına xüsusi diqqət vermişdir. Bu diqqət sayəsində ölkəmizdə 40-dan çox normativ-hüquqi akt tərtib edildi, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışında qiymət sabitləşdi, ixrac idxal prosesində əngəllər aradan qaldırıldı. Ümummilli liderimizin uzaq görən siyasəti nəticəsində iqtisadiyyatda reallaşdırılan islahatlar respublikanın maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmağa, dövlət büdcəsinin isə ilbəl artmasını təmin etmişdir.

Ulu öndər xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gələrkən “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın artırılması tədbirləri haqqında” Fərmanı imzalamaqla respublikamızda geniş miqyaslı inkişafın yeni istiqamətlərinin əsasını qoydu. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin imzaladığı Fərmanda ölkəmizdə sosial iqtisadi inkişafın sürətlənməsi, respublikamızın hər tərəfli inkişafı və iqtisadi tərəfdən güclü bir dövlətə çevrilməsindən ibarət olan yeni sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasını yaratmışdı. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi üçün regional inkişaf proqramlarının tərtib edilməsi və digər müxtəlif xarakterli təşkilatı, idarəetmə vasitələrinin yerinə

yetirilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoydu və respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsi və dövlət idarəetmə mexanizmlərinin inkişafının artırılmasında Ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni dövr başladı.

Həyata keçirilən siyasət nəticəsində qısa bir zaman çərçivəsində iqtisadiyyatda əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Ölkənin iqtisadiyyatında uğurlar əldə etmək üçün regionların payının artırılması və regionların iqtisadiyyatının gücünü bərpa etmək məsələsi zəruri bir hal almışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının regionları özlərinin potensialına, təbii ehtiyatlarının həcminə və çeşidinə, məşğulluq dərəcəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Regionları fərqləndirən ən əsas faktorlar aşağıdakılardır:

- iqtisadi-coğrafi mövqe
- təbii şəraiti və resurslar
- regionun ərazi və sahə quruluşu
- əhalinin məşkunlaşma səviyyəsi

Regionlarda mövcud olan təbii sərvətlərdən, əmək ehtiyatlarından və iqtisadi potensialdan əlverişli istifadə etmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, infrastrukturun yenilənməsi, səmərəli investisiya qoyuluşu şəraiti, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, müasir tipli müəsisələr, iqtisadiyyatın neftsiz inkişafını sürətləndirmək, aqrar sektorda islahatları artırmaq, yeni iş yerlərinin açılması naminə sistemli tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirmək məqsədilə ölkə Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin 2004-cü il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı(2004-2008-ci il)" təsdiq edilmişdir. Həmçinin Gəncə-qazax, Quba-Xacmaz, Yuxarı-Qarabağ, Şəki-Zaqatala, Aran, Lənkəran və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonlarının tərkibində olan rayon və şəhərlərin sosial-iqtisadi inkişafının artırılmasına dair üstəlik 17 sərəncam imzalanmışdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional inkişaf istiqamətləri özündə tam şəkildə siyasi yanaşmaları və faydalı tədbirləri aktuallaşdırır. Buna görə də ölkəmizin

inamlı sosial-iqtisadi inkişafı üçüç regional inkişafın daha da sürətlənməsi naminə dünya praktikasında istifadə edilmiş və Dövlət proqramı tərtib edilmişdir. Birinci Dövlət proqramının (2004-2008-ci il) əsas məqsədi respublikada regionların bərabər şəkildə inkişafının təmin edilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı, regionlarda sosial infraqurudun yaxşılaşması, müəsisələri yaradılması və yeni iş yerlərinin açılması sayısında regionlarda əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və əhalinin rifah halının yüksəldilməsindən ibarət olmuşdur.

Bu proqramın əsas tədbirlər planını aşağıdakı hissələr özrə tərtib edilmişdir:

1. Ölkə əhəmiyyətli
2. Bakı şəhərinin qəsəbə və rayonları üçün
3. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə

Birinci Dövlət proqramının (2004-2008-ci illər) həyata keçirilməsi nəticəsində respublikada makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində xeyli artım olmuş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində planlaşdırılan tədbirlərin reallaşdırılması əhalinin rifah halının yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Umumi Daxili Məhsulun keçən illər ərzində həcmi 2.6 dəfə artmışdır. 2008-ci ilin sonlarında Ümumi Daxili Məhsulda keçən illərə nisbətə qeyri-dövlət sektorunun payı 84.5 faiz artmışdır. Qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiya 6.2 dəfə artmış və ümumi investisiyaların həcmi 2003-cü ildə 26.8 faizdən 2008-ci ildə 69 faizə qədər çoxalmışdır. Respublikamızın saneyisində də 2.5 dəfə artım olmuş, kənd təsərrüfatında isə 25.2 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatının yüksək artım tempi əhalinin gəlirlərinə də təsir etmiş, 2003-ci illə nisbətə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmışdır.

Ölkəmizdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, sahibkarlığın inkişafı və yeni iş yerlərinin açılmasının sürətlənməsi naminə fiziki səxslərin gəlirlərindən tutulan vergilər 35% -ə qədər azaldılmış, sosial sigorta ayırmaları və mənfəət vergisini isə 22%-ə azaltmışlar, vergilərin sayı 9-kimi endirilmiş, kənd təsərrüfatı malları istehsalçıları isə digər vergilərdən (torpaq vergisi istisna) azad edilmişdir. Respublikada lisenziyalaşdırma sistemində əsaslı

dəyişikliklər baş vermiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət sahələri azadılmış, lisenziyaların vaxtı isə uzadılmışdır. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin həyata keçirilməsi respublikada azad rəqabətin inkişafını sürətləndirdi, istehsal olunan məhsulun və xidmət sferasının keyfiyyətinin artmasına güclü təkan vermişdir. Ümumilikdə respublikada ixrac rüsumları ləğv edilmiş və idxal rüsumlarının yuxarı həddini isə 15% təyin etmişlər.

Həyata keçirilən tədbirlərin sayəsində respublikamızda 766 mindən artıq yeni iş yerləri açılmış, onların 547 mindən çoxu isə daimi iş yeridir. Respublikamızda 27.5 mindən artıq yeni müəsisə təsis edilmişdir ki, bunların 40%-i isə regionlarda fəaliyyət göstərir.

Respublikamızın zəruri ərzaq malları ilə ehtiyacının ödənilməsi məqsədi ilə aqrar bölmədə həyata keçirilən islahatlar bu sahənin inkişafını sürətləndirmişdir. Dövlətin kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən müəsisələrə və istehsalçılara texniki və maliyyə yardımını bu bölmənin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Prezidentimizin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəcamına görə kənd təsərrüfatı malları istehsal edənlərə istifadə etdikləri minireal gübrələtin, motor yağının və yanacaqın dəyərinin 50%-nin dövlət tərəfindən qarşılınması kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artmasına güclü təkan verdi. Respublikamızda həyata keçirilən aqrar siyasətin mühüm istiqamətlərindən birində ölkədə lizinq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsidir və bu məqsədlə Aqrolizinq ASC cəmiyyəti təsis edilmişdir. Səhmdar Cəmiyyətin tərkibində müxtəlif regionlarda fəaliyyətinin həyata keçirən Aqroservis fiilləri tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına aqro xidmət göstərilmişdir.

Bölgələrdə infrastrukturun bərpası və yenidən qurulması, təhsil və səhiyyə müəsisələrinin tikilməsi, müəsisələrin yaradılması, yeni iş yerlərinin açılması, əhəlinin komunal xidmətlərlə təhciz olunması, o cümlədən su, qaz, elektrik enerjisinin verilməsinin yaxşılaşdırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və gəlirlərin artması məqsədilə bu sahələrə dövlət tərəfindən irihəcmli investisiya qoyuluşları həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan ölkə iqtisadiyyatında reallaşan

irihəcmlı və genis miqsaylı investisayaların sayəyində uzunmüddətli inkişaf prespektivində qeyri-neft sektorunun inkişafının möhkəmliyini təmin edəcəkdir.

Bakı-Tiblisi-Qars dəmir yolunun tikintisinə başlanması ölkənin regional əhəmiyyətini yüksəltməklə birlikdə, regionlarda yaşayan əhalinin infrastrukturunu və bazara çıxış yollarını yaxşılaşdıraraq sahibkarlıq fəaliyyətinin artmasında mühüm şərait yaratmışdır.

Bölgələrdə yeni elektrik stansiyalarının tikintisi və fəaliyyətə başlaması əhalinin elektirik enerjisinə olan ehtiyacının yerinə yetirilməsi, energetika sisteminin sabitliyində mühüm rol oynamışdır. Respublikamızda 9 elektrik stansiyası qurulmuşdur ki, bunlardan 7 si regionlarda fəaliyyət göstərir. Naxçıvan MR da 3 elektrik stansiyasının, Xaçmaz, Astara və Şəki rayonların modultipli elektrik stansiyalarının tikilib istifadəyə verilməsi və bundan başqa Şirvan şirində, Dəvəçi, Quba və Fizuli rayonlarında yeni elektrik stansiyaları tikilməkdədir.

Regionların təbii qazla təminatının yaxşılaşdırılması baxımından yerinə yetirilən işlər sayəsində neçə illik aradan sonra Naxçıvan MR na təbii qazın verilməsini bərpa etmiş, Fizuli rayonun Horadiz qəsəbəsi, Ağdam Rayonun Quzanlı qəsəbəsi, Ağcabədi, Beylaqan, Lerik, Yardımlı rayonları və s rayonların təbii qazla təmin edilmişdir. Hal-hazırda regionların, kənd və qəsəbələrin təbii qazla təhçizatının təmin edilməsi işləri həyata keçirilir.

Reallaşdırılan uğurların davamlılığının həyata keçirilməsi məqsədilə və əldə edilən təcrübələr sayəsində II Dövlət proqramı hazırlandı. Bu proqram 2009-2013 ci illərdə regionların iqtisadi inkişafını nəzərdə tutur. Bu proqramın əsas məqsədi respublikada qeyri-neft sektorunun inkişafının artması, iqtisadiyyatın diverfikasiyası, əhalinin gəlirlərinin və rifah halının daha yaxşılaşması, tarazlı və davamlı regional inkişafa nail olmaqdır. Ölkənin makroiqtisadi sabitliyinin formalaşmasında öz rolunu yerinə yetirməklə regionlarda yeni iş yerlərinin açılması, işsizliyin azaldılması, əhalinin maddi gəlirlərinin artması, regionlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün maliyyə imkanlarının yaradılması istiqamətində nəzərdə tutulmuş məsələlər üzrə işlər davam etdirilir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun sahibkarlara 2004-2010 cu illərdə 700 milyon manat məbləğində güzəştli kreditlər verilmişdir. Bu kreditlərin verilməsi özəl sektorun inkişafına kömək etmişdir və 80% dan çoxu isə regionlara yönəldilmişdir. Ümumilikdə 2004-ci ildən etibarən regionların inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 15 milyard dollardan çox investisiya qoyulmuş, bunun nəticəsində bir çox əhəmiyyətli layihələr icra edilmişdir. Hal –hazırda regionlarda infrastruktur layihələr dövlət tərəfində həyata keçirilir. Son illərdə ölkəmizdə 2 mindən çox məktəb, 400-ə yaxın tibb müəsisələri, 29 Olimpiya İdman Mərkəzi təsis edilib və hal-hazırda davam edilir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üçün anbarların təsis edilməsi məqsədilə, bölgələrdə ümumi həcmi 85 min ton olan 25 müasir soyuducu və tutumu 270 min ton olan 17 taxıl anbarının tikilməsi Fondun yardımını ilə maliyyələşdirilmişdir.

Dövlət proqramlarının reallaşdırıldığı illər çərçivəsində regionların sosial iqtisadi inkişafı istiqamətində həyata keçirilən siyasət nəticəsində ölkənin makro iqtisadi göstəricilərində güclü artım olmuş, Ümumi Daxili Məhsul 3.2 dəfə, qeyri-neft sektoru 2.6 dəfə, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi isə 2.8 dəfə çoxalmışdır.

2014-ci il fevral ayının 27 sində regionların inkişafının üçüncü Dövlət proqramı haqqda Fərman imzalamışdır. Bu proqram 2014-2018 ci illəri əhatə edir. Üçüncü Dövlət proqramının əsas məqsədi ölkədə qeyri neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi, regionların sürətli inkişafı amillərinin reallaşdırılması, kəndlərdə işsizliyin və yoxsulluğun səviyyəsinin minimum həddə çatdırılması, regionlarda sosial xidmətlərin yaxşılaşması və infrastrukturun keyfiyyətinin artırılması və s kimi məsələlərdir. Bu proqramda qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün və nəzərdə tutulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ölkədə makro iqtisadi sabitliyin mövcüdlüyünün qorunub saxlanması mühüm rol oynayır.

Bu proqramın həyata keçirilməsinin və regionlarının inkişafının təmin edilməsinin başlıca istiqamətləri aşağıdakılardır:

- orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanması;
- vergi və gömrük dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların stimullaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi;
- taxıl istehsalının artırılması və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- istehsalçıların ixrac yönümlü fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması;
- Ümumi Daxili Məhsulda qeyri-neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə aqrar sektorun inkişafı davam etdiriləcəkdir.

Regionların inkişafı sahəsində uğurla yerinə yetirilən dövlət proqramlarının həmçinin regionların inkişafı ilə bağlı verilən sərəncamlarında qeyd edilən tədbirlərin icrası regionlara investisiya qoyuluşunun artmasına, qeyri-neft sektorunun inkişafına, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin artmasına, regionların sosial təminatının və komunal infrastrukturunun yaxşılaşmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına nəticədə əhalinin yoxsulluq dərəcəsinin azalmasına təkan vermişdir. Ümümiyyətlə Azərbaycan timsalında dövlət proqramlarının faydalı şəkildə reallaşdırılması ölkənin və regionların sosial iqtisadi inkişafında böyük rol oynamışdır.

1.3 Regionların iqtisadi inkişafında vergi amili

Respublikamızın hazırkı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ilk öncə sabit iqtisadi artımı əldə etməyə yönəldilmişdir. Bu məqsədlə ölkəmiz bazar

iqtisadiyyatına keçid dövründə ayrı-ayrı iqtisadi tənzimləmə alətlərindən istifadə edir ki, fikrimcə, bu vasitələrin ən başlıcası iqtisadiyyatın vergi tənzimləməsidir. Ümumiyyətlə, düşünülmüş vergi siyasəti həyata keçirilmədən bazar mexanizminin normal işləməsinə təhciz etmək mümkünsüzdür.

Bazar münasibətləri ölkəni iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, idarə edilməsi kimi məsələlərdən azad etmir. Bu məsələlər isə öz timsalında ölkənin təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-istehsal fəaliyyətinə birbaşa müdaxilə etməməlidir. Dövlət bazar mexanizmlərinin reallaşdırılması və fəaliyyəti üçün hər cür şəraiti təşkil etməli, bu mexanizmlərdən ən vacibi olan vergilərin köməyi ilə həmin məsələlər tənzimləməlidir.

Ölkənin iqtisadi inkişafa mərkəzləşdirilmiş təsirinin növlərindən biri vergilərdən istifadə edilməsidir. Bu təsir növü uzun bir tarixə malik olmasındadır. Lakin uzun zaman ərzində vergilərə iqtisadi siyasətin çevik aləti kimi yox, yalnız dövlət büdcəsini formalaşmasını həyata keçirən mənbələrdən biri kimi baxılmışdır.

Müasir dövrdə vergilərin funksiyalarını ancaq fiskal məqsədlər üçün, yəni vergiləri ancaq dövlət büdcəsinin gəlir qismini formalaşdırmaq imkanı cəhətdən məhdudlaşdırmaq olmaz. Ümumiyyətlə, düzgün seçilmiş vergi strategiyası sayəsində ölkə təkrar istehsal gedişini tənzimləyə və iqtisadi böhranların iqtisadiyyata təsir gücünü yumuşalda bilər. Məsələn, iqtisadi sistemdə özü-özünü sabitləşdirmək funksiyasını yerinə yetirən progressiv xarakterli inflyasiya sayəsində gəlirlər çoxaldıqca, dövlət həmişə vergi təzyiqini artırır və durğunluq zamanı isə onu zəiflədir.

Vergi sistemində qoyulan ən mühüm tələblərdən biri də həyata keçirilən vergilərin say və kəmiyyət baxımından uzun zaman ərzində sabitliyidir. Ancaq belə hallarda sahibkar xərclərini və gəlirlərini gələcək üçün proqnozlaşdırır, zaman müddətini nəzərdə tutaraq həm istehsal üçün, həm də sosial infrastruktur üçün investisiya qoyuluşu proqnozunu hazırlamaq imkanı qazanır.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə birlikdə cəmiyyət də inkişaf etdikcə ayrı-ayrı sahələrin inkişafının çevik tənzimlənməsinə ehtiyac yaranır, vergilər isə həmin

tənzimləməni həyata keçirməyə qadir olan alətdir. Vergi sisteminin möhkəmliyi dövlət büdcəsinin dayanıqlığına, onun irimiqyaslı sosial siyasətini həyata keçirilməsini təmin edir.

İqtisadi inkişaf səviyyəsi bərabər olan ayrı-ayrı dövlətlərdə belə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin yolları başqadır. Məsələn, İsveç iqtisadiyyata müdaxilə edən dövlətlər sırasına aiddir. ABŞ, Almaniya və Yaponiya kimi dövlətlərdə isə tənzimləmə fəaliyyəti ilə dövlət minimum səviyyədə məşğul olur, dövlətin vergi sistemini qurmaqla müəyyən maliyyə siyasətinin reallaşdırılması üçün ondan istifadə edirlər. Bununla yanaşı, vergi siyasəti maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olaraq nisbətən müstəqil şəkildə formalaşır.

Ölkə vergi siyasətini yerinə yetirərkən vergilərə aid funksiya və vəzifələrə dayanır və aktiv vergi siyasətinin reallaşdırılması üçün bu funksiya və vəzifələrdən istifadə edir. Dövlətin iqtisadi səviyyəsindən və sürətində asılı olaraq iqtisadi inkişafın müəyyən dövründə dövlətin prioritet inkişaf məqsədlərindən asılı olaraq vergi siyasətinin yerinə yetirilməsi üçün ayrı-ayrı üsullardan istifadə edilir. Vergi siyasəti ölkənin maliyyə-iqtisadi siyasətinin növlərindən biri olmaqla yanaşı onun yerinə yetirilməsi forma və metodlarından yüksək dərəcədə asılıdır.

Vergi siyasəti ölkənin iqtisadi inkişaf siyasətini həyata keçirilməlidir. Vergi siyasətini təhlil edərkən vergi siyasətinə aid bir sıra anlayışlar meydana çıxır. Bunlara vergi siyasətinin subyektini, formalaşma prinsipləri, alətləri, məqsəd və metodları kimi anlayışları fərqləndirmək olar. Vergi siyasətinin reallaşdırılması zamanı dövlət iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün vergi dərəcələri, vergi bazası, vergi güzəştləri və bir neçə başqa vergi alətlərinin yardımı ilə təmin edilir. Dövlət vergi alətlərindən istifadə zamanı birbaşa və dolaylı üsullardan istifadə edir. Dövlət tərəfindən bir sıra vergi növləri üzrə vergidən azad etmə və vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində bir sıra fəaliyyət növlərinin və yeni sahələrin inkişafına təkan vermişdir. Vergi güzəştləri və vergidən azad etmə sayəsində sahibkarların regionlara kapital qoyuluşunu stimullaşdırır.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin bir sıra üsulları vardır. Vergi siyasətinin yerinə yetirilməsi üsullarından biri də maksimal vergi siyasətidir. Bu vaxt dövlət son dərəcə yüksək vergi dərəcələri tətbiq edir, vergi güzəştlərini və azadolmaları azaldır və vergi növlərinin miqdarını çoxaldır. Buna görə də dövlət həmin vergi siyasətinin nəticələrini öncədən fikirləşmədən daha yüksək məbləğdə maliyyə ehtiyatlarını ölkə camaatının əlindən alır.

Doğurdan da maksimal vergi siyasəti reallaşdırılan zaman bütün vergi ödəyicilərinin və bütünlüklə, cəmiyyətin və ölkənin iqtisadi inkişafı mümkün deyildir. Bu cür vergi siyasəti çox vaxt, dövlətin iqtisadi inkişafının böhran səviyyəsinə çatdığı, müharibənin olduğu vaxt və başqa fəvqəladə hallarda həyata keçirilir.

Maksimal vergi siyasəti ölkəmizdə müstəqilliyin ilk illərində, iqtisadi islatların başladığı bir dövrdə həyata keçirilmişdir. Həmin vaxt maksimal vergi siyasətini reallaşdırmağa iqtisadi, sosial və hüquqi şərait olmasına baxmayaraq, bu siyasət reallaşdırılmış və bir sıra ciddi neqativ halların ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur.

Birincisi, vergi ödəyiciləri vergiləri ödədikdən sonra özlərində sərbəst pul ehtiyatı qalmamış və bunun nəticəsində geniş təkrar istehsal üçün şərait yaranmamışdır. Buna görə də ölkə iqtisadiyyatı getdikcə iqtisadi böhrana tərəf irəliləmiş və istehsalın bütün sahələrində artım tempi sürətlə aşağı düşmüşdür. İkincisi isə vergi ödənişlərindən ciddi şəkildə yayınmalar başlamış, buna görə də büdcəyə daxil olacaq vəsaitlərin müəyyən bir hissəsinin səfərbər etmək olmamışdır.

Vergi siyasətinin reallaşdırılmasının əlverişli metodlarından biri də vergi güzəştləridir. Bu ondan ibarətdir ki, tələb olunan şərtlərə uyğun gələn hər hansı bir fiziki və hüquqi vətəndaşa vergidən qismən və yaxud tam azad olma ixtiyarı verilə bilər. Dövlət vergi ödəyicilərinə hər hansı bir vergi güzəştinə verərkən ilk öncə vergi tənzimlənməsinin ayrı-ayrı iqtisadi amillərə təsirini artırır. Müxtəlif ölkələrin qanunvericiliyində bir sıra sahibkarlıq fəaliyyətinin əlamətlərindən asılı olaraq vergi

güzəştlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Aşağıdakı vergi güzəştlərindən daha çox istifadə edilir:

-aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi

-müxtəlif növ sosial qrupların vergidən azad edilməsi

-ziyanın gələcək illərin hesabına silinməsi

-mənfəətin, gəlirin və ya başqa vergi qoyma obyektinin bütünlüklə və ya qismən azad edilməsi

Çevik vergi güzəştləri sistemi bərabər zaman çərçivəsində yüksəlişdə olan sahələri maksimum yüksək inkişaf tempini dayandırmağa, bununla birlikdə, itkiləri azaltmağa və iflas edən sahələrə yardım göstərməyə imkan yaradır

Bunu da nəzərdə tutmaq lazımdır ki, vergi güzəştlərinin köməyi sayəsində bir çox dövlətlərdə kiçik müəssisələrin qurulması, xarici investisiyanın cəlb olunması, iqtisadiyyatın gələcək inkişafı üçün fundamental əhəmiyyətə sahib elmi-texniki işlərin qurulması, ekoloji layihələr və dünya bazarı üçün rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına şərait yaradan yüksək texnologiyaya sahib yeni istehsal sahələrinin formalaşmasını stimullaşdırılır. Ayrıca olaraq müxtəlif vergi güzəştlərindən iqtisadi və maliyyə böhranlarının nəticələrini azaltmaq məqsədi üçün də istifadə edilir.

Vergi güzəştləri iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış hədlər daxilində reallaşdırıl - malıdır. Vergi güzəştləri bəzi hallarda təsərrüfatçılığın xalis səmərəliliyinin üzə çıxmasına mane olur.

Dövlət vergi siyasətinin vacib üsürlərindən biri də vergitutma bazasının formalaşmasıdır. Fərqli kateqoriyalardan olan vergi ödəyicilərinin dövlət qarşısında vergi öhdəliklərinin azalıb-artması bu göstəricidən yüksək dərəcədə asılıdır. Bunun nəticəsində də iqtisadi inkişafın artmasına və investisiya qoyuluşları üçün əlavə stimulaşdırılmasına səbəb ola bilər.

Vergi siyasəti reallaşdırılarkən dövlət büdcəsinin nizamlanması, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla aşkar edilmiş qaydaları reallaşdırılır. İqtisadi tərəfdən əsaslandırılmış vergi siyasəti maliyyə ehtiyatlarının vergi sistemi vasitəsi ilə yığılmasının optimallaşdırılması məqsədini daşıyır. Vergi siyasətinin mühüm məqsədi və vəzifələri qəti şəkildə iqtisadi amildən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr aşkar edildikdən sonra dövlət onların yerinə yetirilməsi metodlarını işləyib hazırlayır. Dövlətin vergi siyasəti səmərəli normativ aktların imzalanması və həyata keçirilməsi vasitəsi ilə reallaşdırılır.

Ölkəmizdə yürüdülmən vergi siyasətinin əsas məqsədi vergi dərəcələrinin aşağı salınması ilə vergi güzəştlərinin azaldılması sayəsində vergi bazasının genişləndirilməsidir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, kapital qoyuluşunun stimullaşdırılması, biznes fəaliyyəti üçün səmərəli imkanların yaradılması və əhalinin gəlirlərinin artmasına yönəldilmişdir.

Vergi siyasətinin faydalılığı dövlətin onu hansı prinsiplər formasında reallaşdırmasından maksimum dərəcədə asılıdır. Ölkəmizdə vergi siyasəti aşağıda sadalanan prinsiplərə əsaslanmaqla həyata keçirilir:

- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün səmərəli imkanların yaradılması və onların mənafelərinin yüksək səviyyədə qorunması
- vergi sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin yaradılması
- vergi sisteminin idarəetmə orqanları ilə ayrı-ayrı dövlət orqanları arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi
- vergi sisteminin işçilərinin fəaliyyəti üçün səmərəli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının qorunması
- sahibkarlıq fəaliyyətini və investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün əlverişli vergi sisteminin yaradılması

Ayrı-ayrı ölkələrin vergi siyasətinin məqsədləri bir neçə mühüm prinsiplərin təsiri nəticəsində yaranır. Bu prinsiplər ölkənin iqtisadi durumundan, əhalinin maddi durumundan və cəmiyyətdəki sosial-siyasi qüvvələrdən əhəmiyyətli dərəcədə

asıdır. Bazar iqtisadiyyatı mövcüd olan və iqtisadi tərəfdən inkişaf etmiş ölkələrdə vergi siyasəti əsasən aşağıda sadaladığımız məqsədləri əldə etmək üçün həyata keçirilir:

- dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində iştirakı
- dövlət tərəfində gəlirlərin tənzimlənməsi siyasətinin həyata keçirilməsi
- regionların inkişaf edilməsi üçün dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə ehtiyatı ilə təmin edilməsi

Son illər respublikamızda yürüdülmən vergi siyasəti nəticəsində vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi işlərinin aparılmasına və vergi ödəyiciləri ilə vergi işçiləri arasında əlaqələrin qarşılıqlı anlaşna əsasında həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində vergilərin büdcəyə tam və vaxtında daxil olmasının təmi edilməsi məqsədlə vergi orqanlarının idarəetmə sistemində islahatların icra olunmasına zərurət yaratmışdır. Hal-hazırda respublikamızda beynəlxalq standartlara müvafiq vergi sistemi qurulmuşdur.

Səmərəli vergi mühitinin formalaşması məsələsi xarici sahibkarları narahat edən ən önəmli problemlərdəndir. Xarici sahibkarları vergi güzəştləri və imtiyazlarından əvvəl öz fəaliyyətlərini uzun zaman üçün proqnozlaşdırmağa şərait yaradan vergi sisteminin möhkəmliyi və evolyusiyanın müəyyənliyi maraqlandırır. Ona görə də, Azərbaycan Respublikası tərəfindən xeyli sayda beynəlxalq sazişlər bağlanmışdır. Bunun nəticəsində də ölkə investisiya qoyuluşları artmışdır.

Verginin investisiya fəaliyyətinə çox böyük təsiri vardır. Bu təsiri təklük iqtisadiyyatının nümayəndələrindən biri A.Laffer tərəfində sübütə yetirilmişdir. Vergitutmanın inkişaf etməsi ilə büdcə gəlirləri arasında asılılıq mövcuddur. Bu nəzəriyyə onu bildirir ki, vergi dərəcələrinin yüksəlməsi əvvəlcə büdcəyə vergi daxil olmalarının artımına gətirir, sonra isə bu artım dayanır, bir müddət sonra isə büdcə gəlirlərində kəskin azalma baş verir. Bu nəzəriyyəyə əsasən iqtisadiyyatın stimullaşdırılması və investisiya fəallığının artırılması üçün vergi yükünün

azaldılması fikir irəli sürülür. Azərbaycan Respublikasında son illərdə yürüdülmüş uğurlu sosial-iqtisadi islahatlar sayəsində ölkənin iqtisadi inkişafı ilə yanaşı büdcə sistemi də inkişaf etmiş və tək - milləşmişdir. Bazar münasibətləri şəraitində regional iqtisadiyyatın tənzimlənmə - məsində dövlətin vergi sisteminin optimal siyasət altında nizamlanmasına böyük ehtiyac var. Respublikamızın müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi vergi sistemində də qanuna müvafiq addımlar atılmış, qa - nunverici, icraedici və s. orqanlar yaradılmışdır. Hər bir sahədə olduğu kimi məhz vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar da müvafiq islahat xarakterli tədbirlər görülmüşdür. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyimizin yaradılması, vergi sisteminin struktur tərkibinin yaradılması və onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan tədbirlərdir.

Ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir və iqtisadi tənzimləmə və fiskal siyasətin aparılmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanın vergi sistemi təkmilləşmə və tərəqqi sayəsində tam institusional quruma çevrilmişdir. Vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin sayı artmış, keyfiyyəti yüksəlmiş, vergi bəynamələrinin və vergi borclarının elektron formada verilməsinə nail olmuşdular. Ölkəmizdə vergi sisteminin və xidmətinin modernləşməsi nəticəsində vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsində bir yeniliklərin yaradılmışdır.

Bu gün inamla deyə bilərik ki, umumilli liderimiz Heydər Əliyevin vergi sisteminin və vergi siyasətinin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində ölkəmizdə bazar münasibətlərinə uyğun vergi siyasətini yerinə yetirməyə qadir və beynəlxalq normalara uyğun vergi dövlət vergi xidməti yaratmaqdadır. Bu xidmət qarşısına qoyulmuş məqsədləri layiqincə reallaşdırır və ölkəmizin əsas iqtisadi dayaqlarından və sütunlarında birinə çevrilmişdir.

Respublikanın vergi sistemində aparılan islahatların nəticəsində vergi administrasiyası modernləşmiş, sahibkarlığın və investisiya qoyuluşunun inkişafı üçün səmərəli vergi mühiti formalaşmışdır. Bunun da məntiqi nəticəsi olaraq vergi xidmətinin faydalılığı artdı, sahibkarların və iş adamlarının sayı çoxaldı, dövlət

büdcəsinə vergi daxil olmaları xeyli sayda artdı.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı son illərdə yüksək sürətlə inkişaf etməkdədir. Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin idarəçiliyi altında aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət öz bəhrələrini verməkdədir.

Fəsil II. RESPUBLİKANIN REGIONLARIN VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİ SƏVİYYƏSİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Regionların vergi potensialına təsir edən proseslərin qiymətləndirilməsi

SSRİ əsarəti altında bütün respublikalar kimi Azərbaycan Respublikasında İttifaqın bir regionu sayılırdı və bu da respublikaların müstəqil sosial- iqtisadi siyasət aparmağa şərait yaradılmırdı.90-ci illərin əvvəllərində öz müstəqilliyinin yenidən əldə edən Respublikamız müstəqil siyasi və iqtisadi siyasət yürütməyə başladı. Əlverişli coğrafi-strateji və iqtisadi mövqeyə , zəngin təbii ehtiyatlara malik olan və əlverişli iqlim amillərinin mövcud olduğu ölkəmizdə iqtisadi islahatların yerinə yetirilməsinə başlandılar.

Ölkəmiz öz müstəqilliyini yenidən əldə etdikdən sonra yeni bir iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar olaraq bir sıra problemlər və çətinliklərlə qarşı-qarşıya qaldı. Müstəqilliyini qazandıqdan sonra ölkəmizdə uzun müddət hökm sürən iqtisadi sistemin dağılması ilə əksər müəsisələr və şirkətlər öz fəaliyyətlərini dayandırdılar və bəzi müəsisələrin fəaliyyəti məhdudlaşdırıldı. Bunun nəticəsi olaraq, respublikamızda 1991-1995 ci illərdə iqtisadi insikaf zəiflədi, istehsal gücü aşağı düşdü və iqtisadi böhran get-gedə dərinləşdi. Belə bir gediş isə ölkə əhalisinin gəlirlərinin aşağı düşməsinə və əhalinin həyat səviyyəsinin isə pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Ancaq 1995- ci ildən başlayaraq maliyyə təşkilatları ilə imzaladığı sazişlər əsasında həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Respublikamızın iqtisadi tənəzzülünün qarşısı alındı və iqtisadiyyatında artım baş verdi.

Aydındır ki, hər hansı bir iqtisadi proses və ya iqtisadi mərhələ güclü maliyyə ehtiyatı tələb edir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, güclü maliyyə resursları olmadan iqtisadi islahatları yerinə yetirmək mümkün deyildir. Hazırda respublikamızda aparılan siyasi və iqtisadi islahatlar nəticəsində iqtisadi proseslərin

müstəqil şəkildə yürüdülməsinə nail olunmuşdur. Son zamanlar ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və iqtisadiyyatın inkişafı üçün yerinə yetirilən işlər nəticəsində milli iqtisadiyyatın sürətlə inkişafına nail olunmuşdur.

Hər bir ölkənin inkişafı və sosial durumu əksər vəziyyətdə dövlət büdcəsinə daxil olan vergilərin miqdarı ilə təyin edilir. Dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin miqdarı da vergi tutma bazasından, vergi ödəyicilərin ödəniş səviyyəsindən və vergi potensialında asılıdır. Məlumdur ki, regionların maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsində dövlət büdcə və vergi siyasətinin böyük rolu vardır. Buna görə də büdcə-vergi proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması nəticəsində regionlara maliyyə yardımları edilir. Bu yardımların edilməsi isə əsasən gəlirlərin dövlət büdcəsinə və regional büdcələrə düzgün bölüşdürülməsi mənbələrinə və imkanlarına dayanmalıdır. Gəlirlərin miqdarı isə başlıca olaraq vergi tutma bazasından asılıdır. Vergi potensialı anlayışı məzmun və konkret statistik göstəricilərə sahib olan və vergi qanunvericiliyi çərçivəsində vergi daxil olmalarının ən yüksək səviyyəsini özündə göstərən anlayışdır. Vergi potensialı müəyyən vaxt ərzində müəyyən dövlətin və ya bir vergi ödəyicisinin mövcud vergi və digər analoji qanunvericilik çərçivəsində ödəməli olduğu vergi və ödənişlərin maksimal cəmindən ibarətdir.⁶ Tədqiqatlardan isə belə bir şey meydana çıxır ki, bəzi xarici ədəbiyyatlarda vergi potensialı anlayışı ilə maliyyə potensialı anlayışları eynidir. Ancaq bu anlayışlar bir-birindən iqtisadi funksiyalarına görə fərqlənirlər.

Əksər ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizdə də maliyyə və vergi potensialı təsəvvürləri ayrı-ayrı iqtisadi amilləri özlərində əks etdirirlər. Bu amilləri əsasən regionlar və sektorlar arasındakı müqayisələr aparmaq üçün faydalanırlar. Maliyyə ehtiyatı hər hansı bir ölkə və regionun bütün maliyyə təminatının əsasını yaradırsa, vergi potensialı isə maliyyə ehtiyatının bir hissəsini təşkil edir. Umumi anlamda vergi potensialı vergi ödənişlərindən asılıdır. Buna görə də ölkədə bütün vergi ödənişləri vergi potensialının əsasını təşkil edir. Maliyyə resurslarının daxilinə elə maliyyə ehtiyatları daxil ola bilər ki, onlarda vergi qoymanın obyektləri kimi anlaşıla bilər.

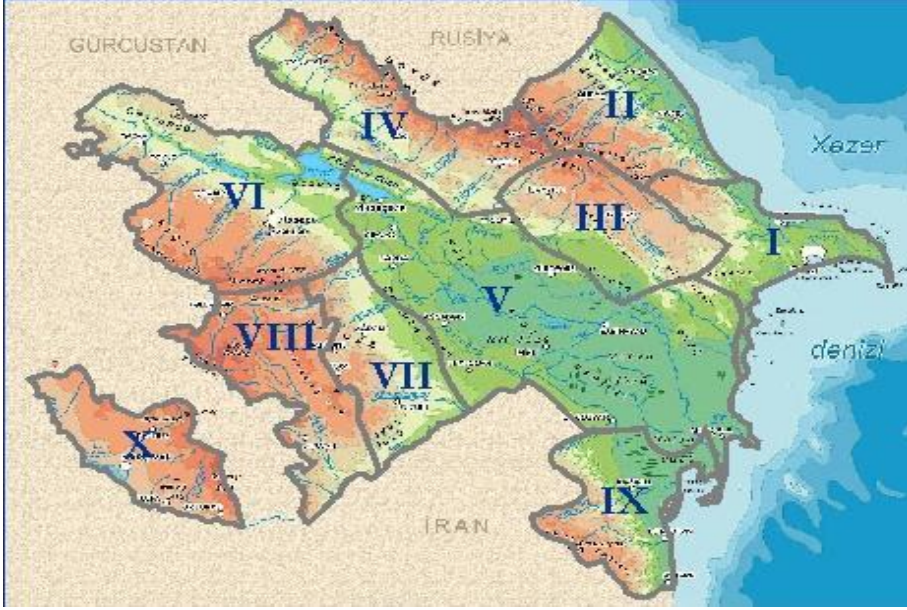
⁶ <http://vergijurnali.az/upload/File/N5-2014.%20Musayev%20A..pdf>

Maliyyə və vergi ehtiyatları təsəvvürləri dövlət büdcəsinin formalaşmasındakı roluna görə bir birində fərqlənirlər. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, vergi potensialı büdcə gəlirlərinin formalaşmasının əsasını mənbəydirsə, maliyyə potensialı isə həm vergi də gələn gəlirləri, həm də qeyri-vergi gəlirlərinin əhatə edir. Başqa sözlə desək, maliyyə ehtiyatı büdcə üçün maliyyə bazarlarından və dünya banklarından borc almanı yerinə yetirir.

Regionların maliyyə potensialı regionlara investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinin başlıca səbəblərindən biridir. Eyni zamanda regionların vergi potensialı başlıca olaraq vergi sisteminin quruluşundan və tərkibindən asılıdır. Buna misal olaraq, əgər satışdan gələn gəlirdən vergi sisteminə ödənişlər daxil olursa və bu cür daxil olmalar vergi tutma bazasına aid deyilsə, onda bu cür gəlirlər vergi potensialının tərkibinə daxil deyildir. Ancaq vergi sisteminə daxil olmayan bu cür gəlirlər regionun maliyyə potensialına daxil edilməlidir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, dövlətinin maliyyə sisteminin tənəzzüllü və böhranlı səviyyəsində regionların maliyyə-vergi potensialının dəqiqləşdirilməsi və müqayisə edilməsi vacib rol oynayır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin ən mühüm amillərindən biri özəl sektorun, öncəliklə kiçik sahibkarlığa köməklik göstərilməsi, onun daha da artması üçün səmərəli mühitin formalaşması, bu sahələrə dövlət tərəfindən bir sıra yardımların edilməsi və həvəsləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin tətbiq edilməsidir.

Şəkil 2.1 İqtisadi regionlar xəritəsi

Mənbə: az.wikipedia.org

Tədqiqatlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, regionların vergi potensialının qurulmasında əsas rola malik səbəblərdən biri də sahibkarlığın inkişafıdır. Yəni ki, regionlarda sahibkarlığın ayrı-ayrı növlərinin inkişafına imkan varsa və bunun nəticəsində sahibkarlıq sürətlə inkişaf edərsə, beləliklə də bu regionların vergi və vergitutma bazası genişlənir. Ona görə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı həm hər hansı bir regionun inkişafına, həm də ümumilikdə bütöv ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkan verən mühüm amillərdən biridir. Buna görə də regionların sürətli inkişafı sahibkarlığın ayrı-ayrı növlərinin inkişafına da təsir göstərir.

Bütün dünya ölkələrində olduğu kimi, bizim ölkəmizdə də sosial və iqtisadi məsələlərinin həll edilməsində özəl sektor böyük rol oynayır. Ökənin daxili bazarlarının məhsul və xidmətlərlə təhciz edilməsində, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində ədalətli rəqabətin yaradılmasında, istehsal gücünün və əhalinin gəlirlərinin artırılmasında və əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsində özəl sektorun xüsusi əhəmiyyəti vardır. Ümumiyyətlə sahibkarlığın inkişafı etdirilməsi regionun vergi potensialının artmasına səbəb olduğu kimi, vergi güzəştləri isə sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmağa nail olur. Ona görə də ölkəmizdə 2000-ci ildən başlayaraq həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində vergi sisteminin sadələşdirilməsi və vergi

yükünün azadılması sayəsində özəl sektorun inkişafı daha da güclənmişdir. Ayrı-ayrı vaxtlarda özəl sektora maliyyə yatırımının artırılması, sahibkarlıq işlərinə qanunsuz müdaxilə olunmaları hallarının yığışdırılması, sahibkarlığın müxtəlif sahələrinə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və s kimi tədbirlər nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti və özəl sektorun inkişafına nail olunmuşdur. Sadaladıqlarımızdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə vergi potensialı bir biri ilə qarşılıqlı tərs mütənasibdir, yəni vergi yükünün azadılması nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti genişlənir və ya əksinə vergi yükünün çoxaldılması nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti azalır. Ümumiyyətlə regionların sosial iqtisadi amillərinin inkişafının artırılması və vergi potensialının çoxaldılması və s kimi proseslərin həyata keçirilməsi üçün aşağıda göstərilən tədbirlərin yerinə yetirilməsi mütləqdir:

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, özəllikdə regional sahibkarlığın dəstəklənməsi
- İqtisadiyyatda düzgün və ədalətli rəqabət prosesinin yaradılması
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadi amillərə tənzimləyici müdaxiləsinin genişlənməsi
- Müxtəlif regionlarda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi bazasının möhkəmləndirilməsi, vergi güzəştləri sayəsində istehsalın və sahibkarlığın inkişafı və büdcəyə vergi daxil olmalarının çoxaldılmasını təmin etməkdir

Araşdırmalardan belə bir nəticə meydana çıxır ki, regionların vergi potensialının inkişafı və büdcəyə vergidən daxil olmaların miqdarı sahibkarlıq fəaliyyətindən başqa bir sıra amillərdəndə asılıdır. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və respublikada sahibkarlığın inkişafının artırılması və vergi ödəyicilərinin öyrədilməsi ilə birgə getdikcə vergilərin ödənilməsində baş verən qanunsuzluqlar və kənar müdaxilələrin təsiri getdikcə azaldı. Ölkədə və müxtəlif regionlarda özəl sektorun inkişafı artdıqca, dövlət büdcəsinə vergi daxil olmaları və vergi ödəyicilərinin sayı çoxaldıqca dövlət tərəfindən həyata keçirilən səmərəli vergi siyasəti nəticəsində vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini stimullaşdırır.

Ölkənin inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirən bir sıra makro iqtisadi amillər vergi potensialına güclü təsir edir. Vergi daxilolmaları xüsusilə ölkədə yerinə yetirilən iqtisadi islahatlardan, vergi intizamından, vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsindən və əksər hallarda isə siyasi təsirlərdən asılıdır.

Onu da demək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatda əmtəələrin qiymətlərinin stabil olmayan artımı və ya azalımı onların istehsalına və satışına düşən xərclərə də müvafiq olaraq təsir edir. Buna görə də hesablanmış mənfəət vergisi və ƏDV-si üzrə ödəmələrdə azalmalar baş verir. Qiymətlərin dəyişilməsi yəni artımı və ya azalımı büdcəyə daxil olan vergilərdə müsbət və ya mənfi təsir edir. Həmçinin infilyasiyanın da vergilərin toplanmasına təsiri vardır. Infilyasiyanın vergilərə təsiri ondan ibarətdir ki, vergilərin hesablanması və büdcəyə ödənilməsi müddətində vergi daxil olmaları da müvafiq səviyyədə infilyasiya uğraması baş verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, büdcəyə faktiki daxil olan vergilərin miqdarını vergi daxil olmaları müəyyən edir ki, bu da vergi daxilolmalarının müəyyən edilmiş proqnoza əsasən faizlə ifadəsidir.

Buna misal olaraq, Elçin Bəylərovun (Ərazi vergi orqanları işi üzrə Baş İdarəsinin rəisi) çıxışını qeyd etmək olar. Elçin müəllimin sözlərinə görə, əgər regionlarda 2003-cü ildə vergi daxil olmaları 37.7 mln. manat təşkil edibsə, 2015-ci ildə bu 16.5 dəfə artaraq 622,1 mln. manata çatıb: "Regionlarımızın iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatı, torpaq vergisi istisna olmaqla, uzun illərdir bütün vergilərdən azad edildiyini nəzərə alsaq, bu, çox ciddi artımdır".⁷

E. Bəylərov həmçinin qeyd edib ki, 2003-cü ilin göstəricisi ilə müqayisədə regionlar üzrə vergi daxilolmalarının qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmalardakı xüsusi çəkisi 3,9 bənd artaraq 12,4% təşkil edir ki, bu da regionlarda sahibkarlığın inkişafının daha bir bariz göstəricisidir: "Xüsusi vurğulamaq istərdim ki, dövlət proqramlarının uğurlu icrasının nəticəsi olaraq, bu gün artıq 6 şəhər və rayon öz xərclərini mərkəzləşdirilmiş büdcədən dotasiya almadan vergilərin hesabına formalaşdırır və qarşıya qoyulmuş əsas hədəflərdən biri gələcəkdə bunların sayının

---

⁷ <https://report.az/maliyye/azerbaycanda-son-12-ilde-regionlar-uzre-vergi-daxilolmalari>

artırılmasıdır.⁸

Vergi sistemində aparılan köklü islahatlar, sahibkarların və iş adamlarının fəaliyyəti üçün səmərəli investisiya mühitinin formalaşması, iqtisadi və sosial inkişafı stimullaşdıran düzgün, çevik və əlverişli vergi siyasətinin yürüdülməsi nəticəsində regionlar üzrə vergi daxilolmaları xeyli artmış və bu da dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmasına səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 2006-cı ildə regionlar üzrə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları 86.6 mln manat idisə, bu rəqəm 2015-ci ildə isə 622.1 mln manatdır. Bu da o deməkdir ki, 2006-cı illə müqayisədə 2015-ci ildə vergi daxilolmaları 7.2 dəfə artmışdır.

Regionların və aqrar sektorun inkişafını artırmaq üçün əhalidə, hüquqi və fiziki şəxslərdə kənd təsərrüf atı məhsullarının istehsalını stimullaşdırmaq üçün 2019-cü il yanvarın 1-nə kimi torpaq vergisindən başqa digər vergiləri ödəməyəcəklər. Ümumilikdə kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən vergi güzəştləri nəticəsində son illərdə 2 milyard manatdan artıq pul vəsaiti sahibkarların özlərinə qalmışdır. Bütün bu göstəricilərin əsasında, vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsini, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsini və əhalinin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına marağının artmasıdır.

Axır vaxtlarda regionların iqtisadi inkişafının artması, sahibkarlıq fəaliyyətinin sürətli inkişafı və əhalinin faydalı fəaliyyətinin təmin edilməsi və s istiqamətlərdə əhəmiyyətli dərəcədə tədbirlər yerinə yetirilir. Bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, tədqiqatlardan aydın olur ki, ölkədə maliyyə axınlarının mərkəzi əsasən paytaxt və digər iri şəhərlər olur. Bu prosesə səbəb olan isə pul vəsaitlərinə sahib olan iri vergi ödəyicilərinin paytaxtda cəmlənməsi və regionlarda bank sektorunun və başqa maliyyə infrastrukturlarının yüksək səviyyədə inkişaf etməməsi ilə əlaqədardır. Belə olduğu təqdirdə hər bir regionun vergi potensialına və vergi bazasının hesablanmasına ayrı –ayrı yanaşılmalıdır.

Aparılan tədqiqatlara əsasən, regionun ümumi gəlirinin, sosial-iqtisadi inkişafının, maliyyə və vergi ehtiyatının nəzərə alınması üçün hər bir regionun

---

⁸ <https://report.az/maliyye/azerbaycanda-son-12-ilde-regionlar-uzre-vergi-daxilolmalari>

informasiya bazasının əsasını təşkil edəcəkdir. Bu informasiya bazasının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Ona görə ki, bu baza əsasında regionun iqtisadi artımını və bu artıma əsasən vergi daxilolmalarının artmasının olub-olmaması haqqda nəticəyə gəlməyin mümkünlüyü, bu barədə gələcək planların qurulmasına və proqnozlaşdırmanın yerinə yetirilməsinə yardım edəcəkdir. Həmçinin bu məlumatların növbəti illər üçün dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılmasında rolu böyükdür. Beləliklə bunun nəticəsində dövlət tərəfindən regionlara verilən subsidiya, transfer, dotasiya və subvensiya kimi maliyyə yardımı daha aydın şəkildə öz əksini tapacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionların iqtisadi inkişafına aşağıda göstərilən amillər olmadan mümkün deyildir:

- Vergi daxilolmalarının təhlili
- Vergi bazasının inkişaf istiqamətlərinin əlaqələndirilməsi
- Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi. Bütün bu amillər regionların sosial-iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir.

Regionların vergi gücünün qiymətləndirilməsində və təhlilində bir neçə amillər rol oynayır. Bu amillər aşağıdakılardır:

- Vergi güzəştləri
- Vergi borcları
- Vergi daxilolmaları
- Vergi qanunvericiliyi
- Digər qanunvericiliklərin yaratdığı ziddiyyətlər
- Gizli iqtisadiyyat tərəfindən qaçırılan vergilərin məbləği

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq hər hansı bir regionun vergi potensialını aşağıdakı formuldan istifadə etməklə tapmaq mümkündür:

$$R_{vp} = R_{vy} + R_{vg} + R_{vb} + R_{vd}$$

Bu düsturda R_{vp} regionun üzrə vergi potensialını, R_{vy} region üzrə vergilərdən yayınmanı, R_{vg} region üzrə vergi güzəştini, R_{vb} regionun vergi borclarını, R_{vd} regiondan vergi daxilolmalarını nəzərdə tutur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2017-ci ilin yanvar ayının 1-dən Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər qüvvəyə minmişdir. Bu dəyişikliklərin ona xidmət edir ki, vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi ilə birlikdə vergi yükünün mühüm səviyyədə azaldılması və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların ixtiyarında daha çox vəsaitin qalmasına imkan yaradır. Ticarət və ictimai iaşə işləri ilə məşğul olan sahibkarların dövriyyəsinin nəzərə alınmadan sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olması və ƏDV ödəyicisi kimi isə dövriyyəsi 120 min manatdan yuxarı olanda məcburi qeydiyyat öhdəliyini 200 min manata qaldırılması və s kimi dəyişikliklər regionların inkişafına mühüm təsir göstərəcəkdir.

Regionların sabit və davamlı inkişafı təhciz etmək üçün regionlara dövlət tərəfindən yetəri qədər maliyyə ehtiyatı ayrılır. Qeyd etmək lazımdır ki, regionların inkişafı üçün dövlət tərəfində böyük məbləğlərdə maliyyə yardımı edilir və bu yardımlar isə əsasən vergi daxilolmaları və Dövlət Neft Fondundan ayırmalar şəklində yerinə yetirilir. Bu prosesin davamlı həyata keçirilməsi üçün büdcə gəlirləri artırılmalıdır. Hal-hazırda neftin qiymətinin aşağı düşməsi nəticəsində neftdən gələn gəlir azalmış və bu prosesin nə vaxta kimi davam edəcəyini bilmək mümkün olmadığından gələcək dövrlərdə büdcə gəlirləri əsasən gömrük və vergi daxilolmaları hesabına formalaşması nəzərdə tutulur. Bununla əlaqədar, həm yerli icra hakimiyyəti başçıları, həm də sahibkarlarımız müvafiq vergi orqanları ilə birlikdə çox işlər görməli, yaranan problemlərin birgə həllinə çalışmalıdırlar.⁹

---

⁹ <http://www.xalqgazeti.com/az/news/economy/67041>

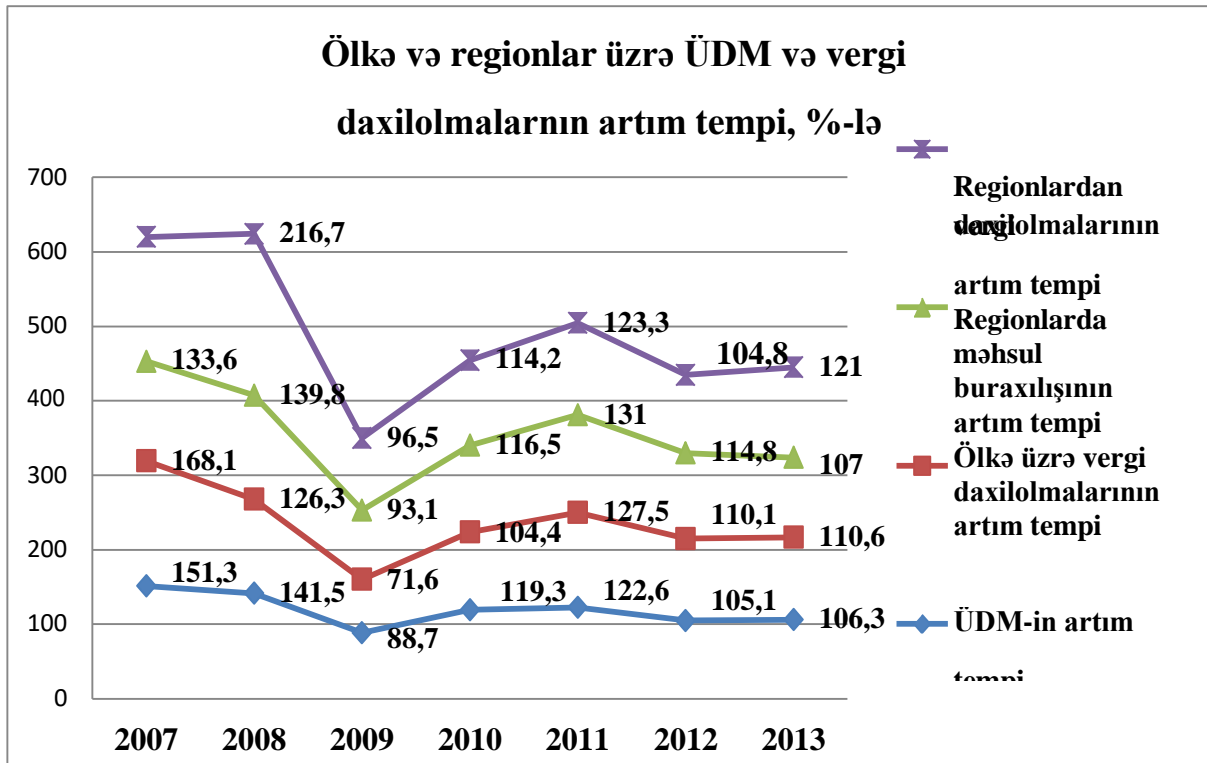
2.2. Regionların vergiyə cəlb edilməsi səviyyəsindəki fərqlər, onların qiymətləndirilməsi

Tədqiqatlardan aydın olur ki, hər hansı bir ölkədə iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi təkcə ölkənin sahib olduğu maliyyə və təbii-bioloji ehtiyatlarla deyil, həm də cəmiyyətin və əhalinin bu islahatlara adekvat reaksiyası ilə də şərtlənir. Respublikamızda son illər reallaşdırılan iqtisadi islahatlar və həyata keçirilən Dövlət Proqramları bu reallığa dayanaraq yerinə yetirilir. Uğurla həyata keçirilən qeyri-neft strategiyası 2003-ci ildən bu günə qədər daha yüksək nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaratmış, ölkəmizin regionda bənzəri olmayan yeni inkişaf mərhələsinə keçidi ilə nəticələnmişdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında Respublika Prezidentinin imzaladığı fərmanlarla qəbul edilən, 2004-2008; 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə etən 3 Dövlət proqramının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər ölkənin müxtəlif bölgələrində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın daha intensiv inkişafına münbit şərait yaratmış, bunun real nəticəsi olaraq – regionlardan vergi ödənişlərinin ümumi daxilolmalardakı payı artmış, ölkədə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması sayəsində vergi siyasətinin və vergi dərəcələrinin iqtisadi inkişafa təsiri daha da yüksəlmişdir.¹⁰ Bununla belə cənab Prezident İlham Əliyevin 2010 ci il 24 noyabr tarixli fərmanı ilə regionlarda fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri vergilərin yerli büdcələrə daxil edilməsinə qərar verilmişdir. Bunun nəticəsində ÜDM-un artım tempi sürətlənmiş, büdcə gəlirləri ilbəilmühüm dərəcədə artmış, iqtisadi islahatların genişlənməsinə və modernləşməyə şərait yaratmışdır.

---

¹⁰ **Tanrıverdi Paşa** “Azərbaycanın regionlarının dinamik inkişafındavergi mexanizmlərinin tətbiqi məsələləri”. Konferans 2015 səh 203

Mənbə : tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2015-total.pdf

Cədvəldən görüldüyü kimi bu dövrlər ərzində respublika üzrə Ümumi Daxili Məhsul 3.1 dəfə, regionlarda məhsul istehsalı isə 3.3 dəfə artmışdır. 2007-2008 ci illərdən bu günə kimi davam edən iqtisadi böhran və neftin qiymətlərinin yüksək dərəcədə aşağı düşməsi nəticəsində ölkə və regionlar üzrə ÜDM-in aşağı düşməsinə və məhsul buraxılışının azalmasına səbəb olmuşdur. Ancaq bu geriləmə regionlarda bir qədər az olmuşdur. Çünki regionların iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru olduğundan təsiri az olmuşdur və bir sıra müsbət meyarlar ortaya çıxmışdır. Müsbət məqamlar ondan ibarətdir ki, bu dövrlər ərzində regionlar üzrə vergi daxilolmaları getdikcə artmışdır.

Son illərdə regionların inkişafı ilə bağlı görülən işlər və həyata keçirilən proqramlar əsasında regionların sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşmış və Dövlət büdcəsinə vergi daxil olmaları ilbəl artmışdır. Bu artımlar aşağıdakı cədvəldə daha aydın görülməkdir.

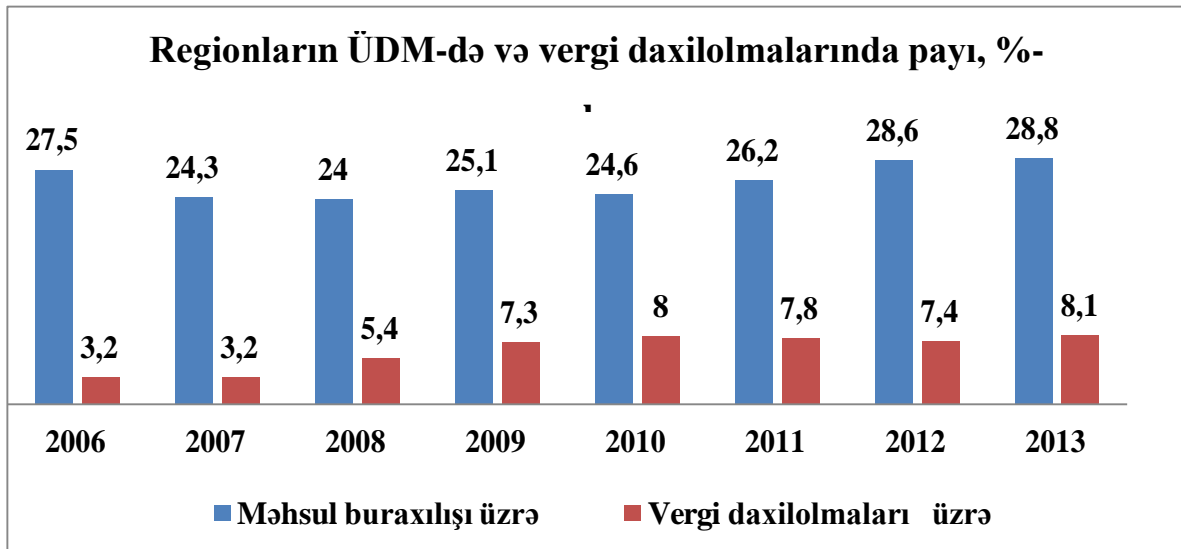
Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat

<i>İllər</i>	<i>Vergi və digər ödənişlər Daxilolmalar (min AZN)</i>
2017 (I rüb)	1 420 746,0
2016	7 015 165,4
2015	7 118 196,7
2014	7 113 622,4
2013	6 663 633,4
2012	6 025 366,5
2011	5 475 062,0
2010	4 292 800,0
2009	4 113 400,0
2008	5 746 565,8
2007	4 549 259,0
2006	2 706 282,3
2005	1 427 452,9

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika&lang=>

Regionlarda yaşayan əhalinin böyük bir qisminin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olmasına baxmayaraq ildən-ilə regionlar üzrə vergi daxilolmaları getdikcə artmışdır. Regionlarda kəndli təsərrüfatlarına edilən vergi güzəştlərinə və vergidə azad olmalarına baxmayaraq, regionlardan büdcəyə 2003-ci ildə 37.7 mln manat, 2004-ci ildə 42 mln manat, 2006 –ci ildə 86.6 mln manat, 2014- ci ildə 578 mln manat, 2015 ci ildə 622,1 manat və 2016 ci ilin ilk səkkiz ayı ərzində isə 381.1 mln manat daxil olmuşdur. Bu zaman kəsiyi ərzində büdcəyə vergidaxilolmaları 2.5 dəfə çoxaldığı halda regionlar üzrə vergi daxilolmaları isə 16.5 dəfə çoxalmışdır. Bu isə o deməkdir ki, regionların iqtisadiyyatında ciddi artım baş vermiş və bu da özünü büdcəyə daxilolmalarda yansıtmışdır. Bu artım özünü həm də ÜDM-un artımında da özünü büruzə vermişdir. Bu artımları aşağıdakı diaqramla təsvir etmək olar:

Diagram 1

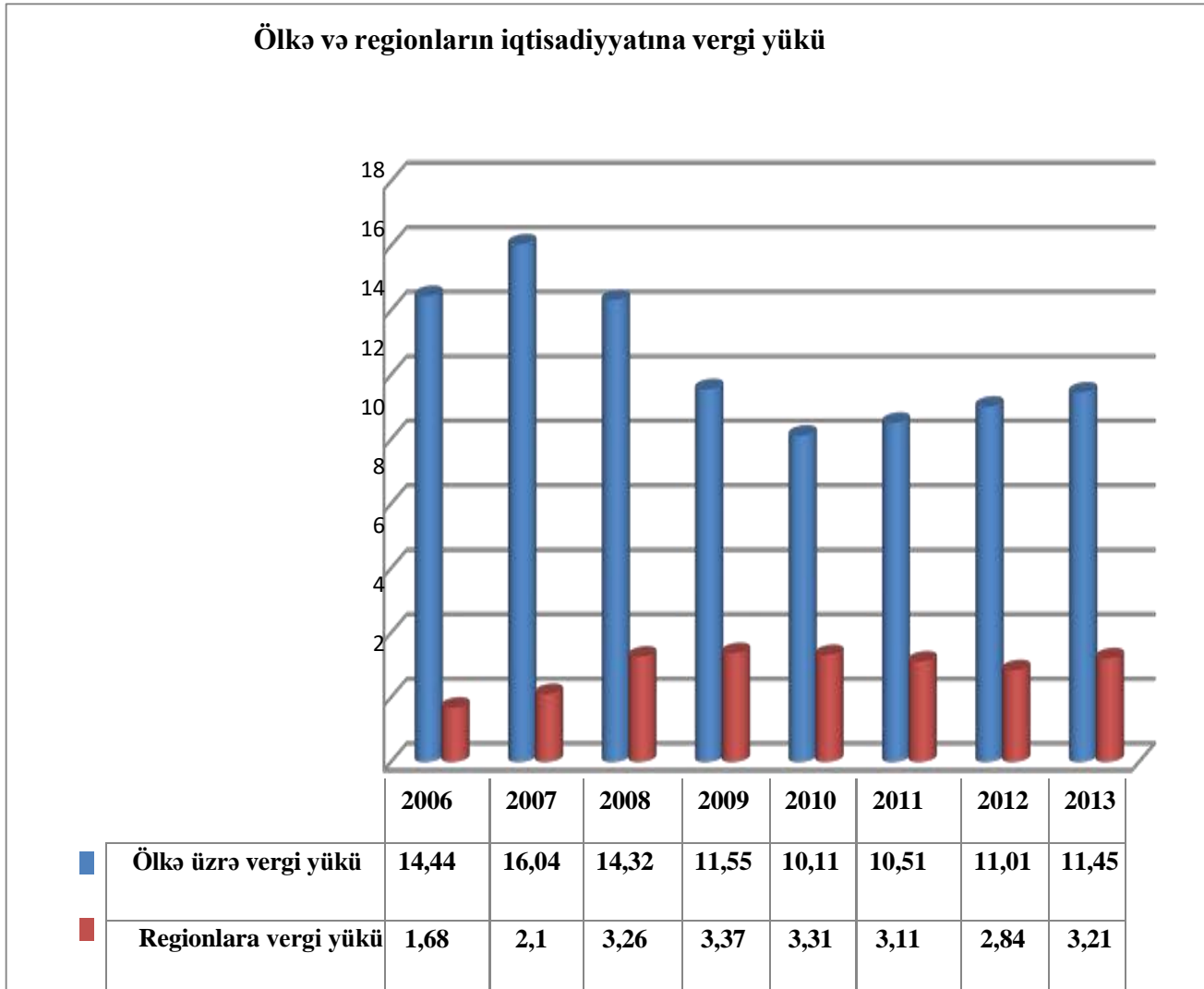

Mənbə : tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2015-total.pdf

Azərbaycanın iqtisadiyyatının son illərdə sürətli inkişafı vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, həmçinin regionlarda yerinə yetirilən dövlət proqramları sayəsində həm yeni vergi tutma mənbələrinin formalaşması, həm də iqtisadiyyatda indiyədək vergiyə cəlb olunmayan sahələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Regionlardan büdcəyə daxil olan vergi gəlirlərinin miqdarının artması regionlarda iqtisadi fəallığın çoxalmasının və vergiyə cəlb olunan müəsisələrinin sayının artması və vergili fəaliyyətlərlə məşğul olan sahibkarların artmasının nəticəsidir. Bunun nəticəsi olaraq regionlarda aparılan iqtisadi islahatlar və həyata keçirilən dövlət proqramlarının uğurlu nəticəsi olaraq 2012-2014 ci illərdə 5 rayonumuz, 2015-2016 ci illərdə isə 6 şəhər və rayonumuz subsidiyasız və mərkəzləşmiş büdcədən dotasiya almadan öz xərclərini vergilərin və yerli gəlirlərin hesabına ödəmişlər. İndi isə ölkəmizin qarşısında duran əsas vəzifə və hədəflərdən biri odur ki, bu cür şəhər və rayonlarımızın sayının artırılmasıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərin qeydiyyat prosedurunun asanlaşdırılması və bu sadələşdirilməyə əsasən son illərdə qeydiyyata alınan vergi ödəyicilərinin 65 faizdən çoxu regionların hesabına düşür.

Diaqram 2

Mənbə : tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2015-total.pdf

Regionların payına düşən vergi yükü ölkə iqtisadiyyatının payına düşən düşən vergi yükündən diaqram əsasən 2006-2007 ci illərdə demək olarkı 7-8 dəfə, 2008-2013 cü illərdə isə 3-4 dəfə az olmuşdur.

2006-2013 cü illərdə ölkəmizin regionlarında sahibkarlıq subyekti kimi fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin həcmnin 49%-dən 51%-a yüksəlməsinə və regionlardan dövlət büdcəsinə daxil olan vergilərin həcmnin 3.2 faizdən 8.1 faizə qədər artmışdır. Bu artımlara baxmayaraq ölkəmizin regionlarında sahibkarlığın inkişafı ölkə üzrə olan şəraitdən qat-qat geri planda qalır.

2014-ci ildən axırlarından başlayaraq neftin qiymətinin aşağı düşməsi, 2015-ci ildə dünyada höküm sürən geosiyasi vəziyyət və bu səbəblərdən meydana gələn iqtisadi problemlər, təbii ki, bizim ölkəmizdən də yan keçməmişdir. Bu problemlərin həll edilməsi istiqamətində iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi islahatlara başlanılmışdır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərin qeydiyyat prosedurunun asanlaşdırılması, lisenziya(xüsusi razılıq) tələb edən sahibkarlıq fəaliyyətlərinin sayının 59 da 37 yə endirilməsi, onların verilməsi prosedurasının “Asan xidmət” mərkəzlərinə verilməsinə başlanılmışdır. Bundan savayı lisenziyalar sahibkarlara vaxtsız verilməklə regionlarda rüsumların ödənilməsinə 50%-dək güzəşt verilir.

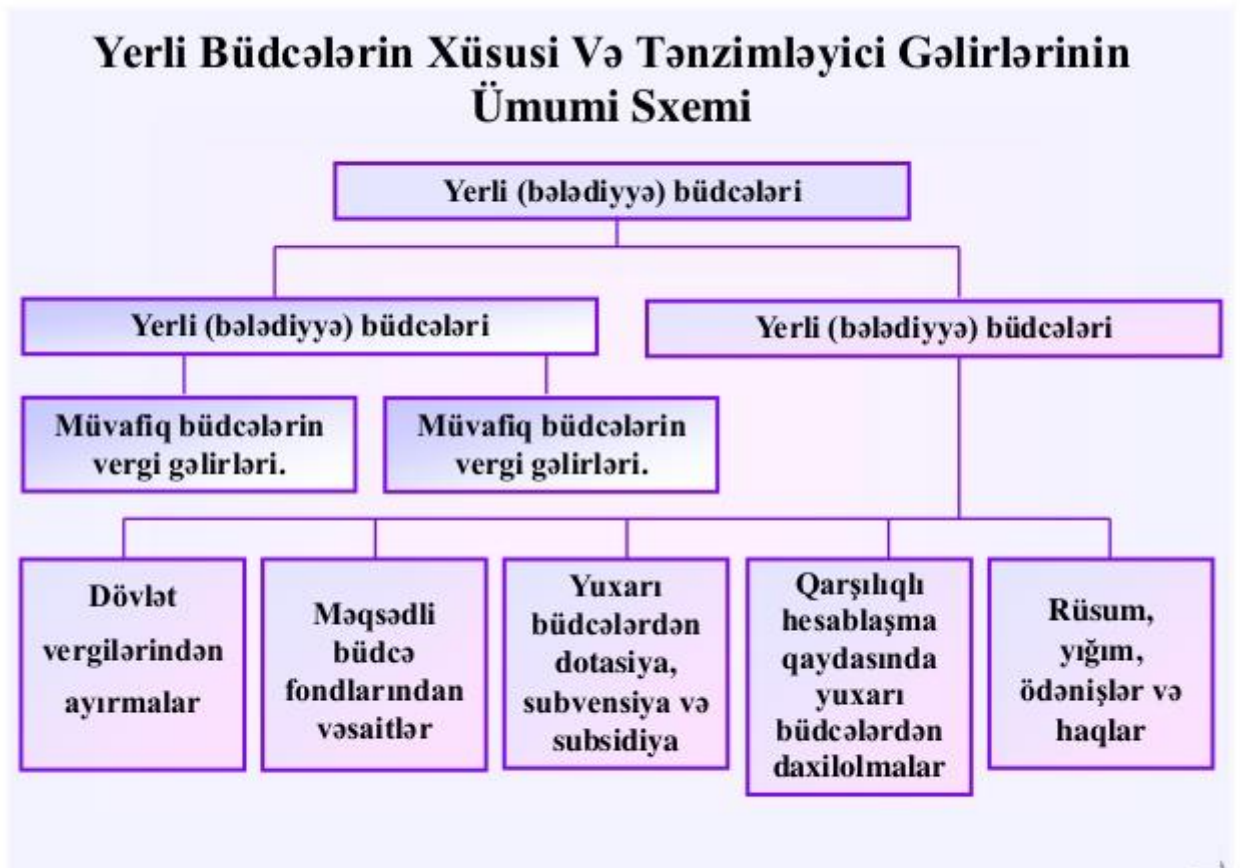
Regionlardakı vergi ödəyiciləri Bakıdakı vergi ödəyiciləri kimi sadələşdirilmiş vergini 4% yox , 2% dərəcəsi ilə ödəməsi regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərini və vergi ödəyicilərini stimullaşdırmaq funksiyasını yerinə yetirir. 2016-ci ildə Vergi məcəlləsində baş verən dəyişikliklərə əsasən, həmin ildən başlayaraq ictimai iaşə və ticarət sahəsində fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin səmərəli biznes mühitinin formalaşması üçün həmin sahələrdə fəaliyyət göstərən və dövrüyyəsi 200.000 min manatdan yüksək olan sahibkarlara öz seçimləri sayəsində sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququ verilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə yeni mərhələdə qeyri-neft sektorunun inkişafı əsas məqsəd olduğundan sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və

əlverişli mühitin yaranması məqsədilə cənab Prezidentimizin fərmanları ilə sahibkarlıq sahəsində həyata keçirilən vergi yoxlamaları 2 il müddətinə dayandırılısın. Həmçinin respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin sürətli inkişafı, bu sahəyə nəzarətinin artırılması, iş adamlarının və sahibkarların hüquqlarının və maraqlarının (qanunla qorunan) müdafiəsinə görə cənab Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə Apelyasiya Şuralarının qurulması sahibkarlığın sürətli inkişafına təkan verən əhəmiyyətli addım kimi dəyərləndirilir.

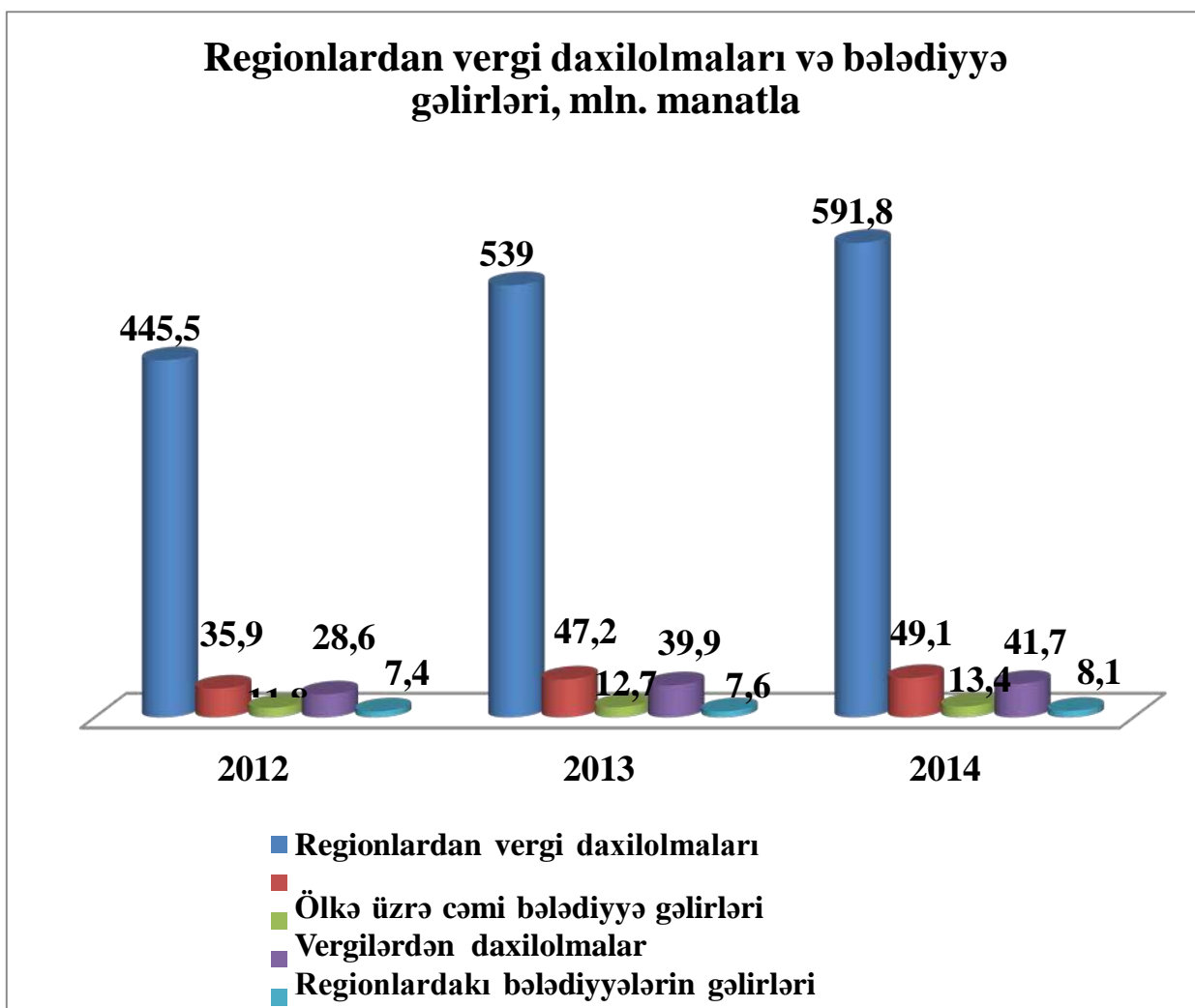
Regionların inkişafının mühüm göstəricilərindən biridə yerli büdcələrə vergi daxilolmalarının miqdarıdır. Yerli büdcələrin gəlirlərini aşağıdakı sxemlə təsvir etməkolar:

Sxem 1

Mənbə: www.slideshare.net/fuzuliali/budce-111213

Diaqram 3

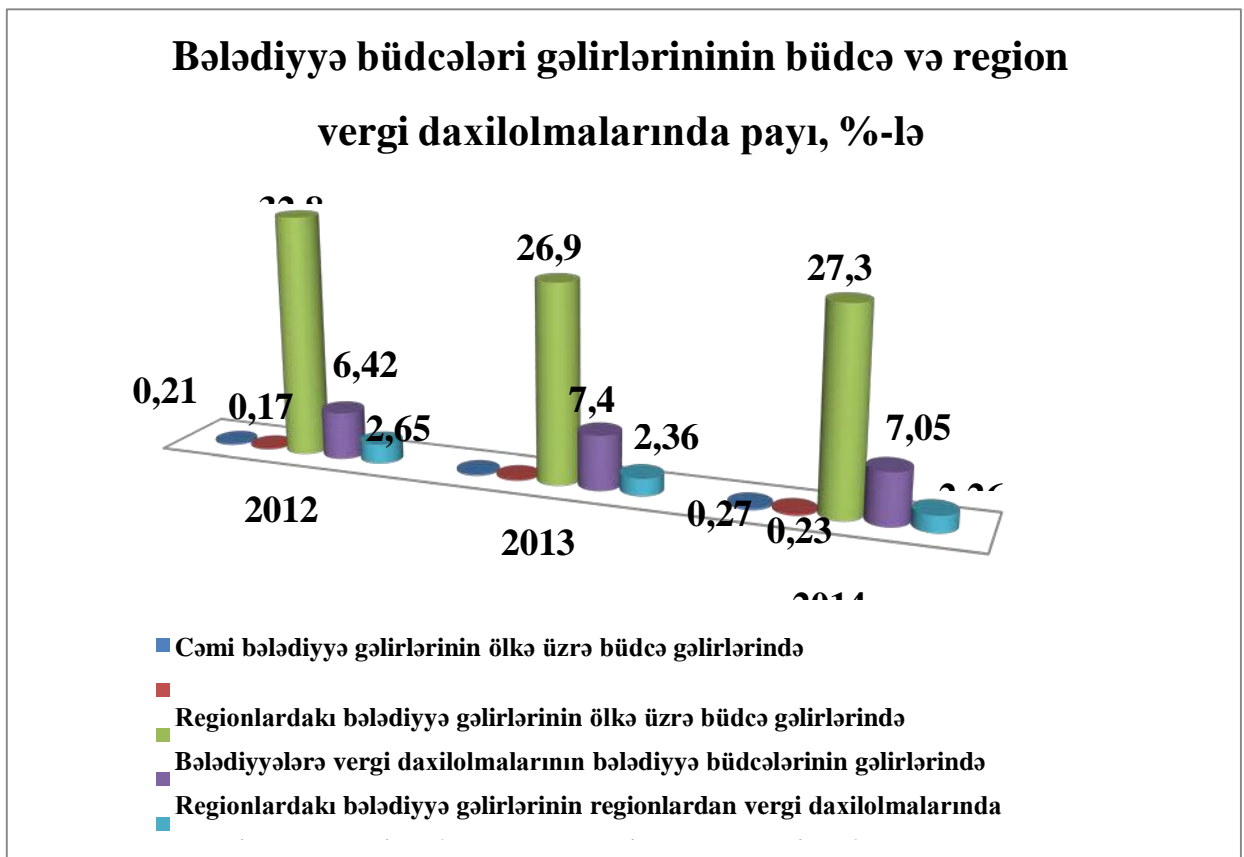

Mənbə : tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2015-total.pdf

Yuxarıdakı diaqramlardan məlum olduğu kimi respublika üzrə 2012-2014 cü illərdə bələdiyyə gəlirlərinin miqdarı 35.9 mln manatdan 49.1 mln manata kimi yüksəlmişdir. Nəzərə alsaq ki respublika özrə 1716 bələdiyyə qurumları fəaliyyət göstərir və bu məbləğlər o qədərdə yüksək deyildir və hətta bəzi bələdiyyələrinin işçilərinin əmək haqqısına yetərli qədər çatmır.

Həm ölkə üzrə bələdiyyə gəlirləri, həm də regionlar üzrə bələdiyyə gəlirləri dövlət büdcəsinin gəlirlərinə nisbətə olduqca aşağıdır. Həmçinin regionlardakı bələdiyyə gəlirlərinin və yığımlarının əsas gəlir mənbəyi kimi vergi ödənişlərinin də payı regionlardan dövlət büdcəsinə daxil olan vergi daxilolmalarında payı azdır. Bələdiyyələrinin sayı (cəmi 30) az olmasına baxmayaraq, Abşeron iqtisadi regionunda 2014 cü ildə ölkə üzrə büdcə gəlirlərinin 31.3 faiz-i bu regionun payına düşür. Aran iqtisadi regionunda 487 bələdiyyə sayına baxmayaraq dövlət büdcəsinə cəmi 7.65 mln manat maliyyə vəsaiti daxil olmuşdur. Bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində yuxarıdakı sxemdə göstəriləyi kimi vergi daxilolmaları əsas rol oynayır.

Diaqram 4

Mənbə : tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2015-total.pdf

Bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin formalaşmasında və daxilolmalarında vergi növlərinin sayı az olmasada, ancaq həmin növ vergilər çətin yığılan və az gəlir

verən vergilərdir. Həmin vergilər həmçinin yığılması və hesablanması təşkilati-hüquqi cəhdlərin göstərilməsini tələb edən vergilərdən təşkil olunur.

Hal-hazırda bələdiyyələrə daxil olan vergi gəlirləri və ödənişlər bələdiyyələrin büdcələrinin müstəqil formalaşmasına kifayət etmir. Bunun üçün dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə dotasiyalar və transfertlər şəkilində maliyyə yardımları edilir. Yerli vergilərin bələdiyyələrin büdcələrinin formalaşmasında əsas vasitə olmaması və ancaq gəlir sahəsinin formalaşmasında köməkçi mənbə kimi rol oynaması ilə heç vaxt bələdiyyə büdcələrinin müstəqillik əldə edilməsinə nail olmaq olmaz.

Yuxarıdakı diaqramdan aydın göründüyü kimi, regionlardakı bələdiyyə gəlirləri miqdarı regionlardan vergi daxilolmalarında əhəmiyyətli səviyyədə geri qalır. Bələdiyyələrin vergi daxilolmalarının əksər hissəsi fiziki şəxslərin torpaq vergisi hesabınadır.

Dövlət regional siyasətdə həyata keçirə biləcəyi 2 real variantdan istifadə edə bilər: 1) vəsaitlərin regionlar arasındakı bölgüsünün nisbətini dəyişmək üçün vergi yükünün artırılması və ya azaldılması; 2) geridə qalan regionların investisiya cəhətdən cəlbediciliyinin yüksəldilməsi.¹¹

Vergi siyasətinin yerinə yetirilməsində, onun yığılmasına nəzarətin artırılmasında və gücləndirilməsində geniş əhali kütləsinin köməyinə və iştirakına ehtiyac vardır. Bu cür siyasəti isə qonşu və qardaş ölkə olan Türkiyənin timsalında göstərmək olar.

---

¹¹ **Tanrıverdi Paşa** "Azərbaycanın regionlarının dinamik inkişafındavergi mexanizmlərinin tətbiqi məsələləri". Konferans 2015 səh 203

FƏSİL III. REGIONLARIN SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAFININ TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN VERGİ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Regionların inkişafında vergi tənzimlənməsinin rolu

Bazar iqtisadiyyatı dövründə ölkə üzrə sosial-iqtisadi məsələlərin həlli üçün iqtisadiyyatın regionlar üzrə təşkilinin reallaşdırılması prosesi vacib məsələlərdən biridir. Ona görə də ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların əksəriyyəti regional iqtisadiyyata aiddir. Son illərdə ölkəmizdə məqsədəuyğun regional siyasətin həyata keçirilməsi, regional iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və idarə olunması prosesi və qeyri-neft sektorunun inkişaf edilməsi prosesi ölkəmizin prioritet istiqamətləridir. Bu məsələnin həyata keçirilməsini əsas səbəbləri bunlardır:

1. demokratik cəmiyyət quruculuğunun inkişafı
2. dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyanın güclənməsi

Regional iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və ona nəzarətin həyata keçirilməsi və idarə olunması və s kimi məsələlərin ölkəmizin imkanlarına uyğun tədqiq edilməsi və öyrənilməsi mühüm faktordur. Birinci növbədə ölkə ərazisinin təbii-iqtisadi zənginliyi ilə bir- birindən fərqlənməsidir. İkinci olaraq isə regionları iqtisadi və təbii zənginliyinə, həmin ərazilərdə yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsinə və istehsalda olan təcrübəsinə, istehsalın hansı sahəsi üzrə ixtisaslaşmasına və nəqliyyat-coğrafi mövqeyinə görə fərqlənməsidir. Üçüncü isə ölkəmizdə mürəkkəb xalq təsərrüfatı sisteminin formalaşması olmuşdur. Bütün bu sadalanları nəzərdə tutmaqla, səmərəli və faydalı regional siyasətin, regionların iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən idarə olunması və tənzimlənməsi məsələlərinin həllinin işlənilib-hazırlanması və yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur.

Hər bir müstəqil dövlətin taleyüklü vəzifəsi ölkənin milli maraqlarından irəli gələn vergi siyasətinin elmi əsaslara malik strateji xəttini hazırlamaq, iqtisadi

inkişaf konsepsiyasını müəyyən etmək və regional inkışafın tənzimlənməsi məqsədilə regionların potensialını onların reallaşdırılmasına yönəltməkdir.¹²

İqtisadi regionlarımız bir-birindən aşağıdakı amillərlə fərqlənirlər:

- ✓ İqtisadi-coğrafi mövqeyi
- ✓ Təbii-şəraiti və təbii ehtiyatları
- ✓ əhalinin məskunlaşma və həyat səviyyəsi
- ✓ regionun sahə və ərazi quruluşu
- ✓ regionların inkışaf xüsusiyyətləri

Son illərdə regionların inkışafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və qeyri-neft sektorunun inkışaf etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas vəzifədir. Bunun nəticəsi olaraq respublikamızda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar sayəsində iqtisadiyyatın inkışafı ilə yanaşı büdcə sistemində inkışaf etmişdir. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri dövründə regional iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində dövlət vergi sisteminin apardığı optimal siyasət böyük rolə malikdir.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi vergi sahəsində də müvafiq addımlar atmış və bir sıra təkmilləşdirici islahatlar həyata keçirmişdir. Bu islahatlar nəticəsində vergi qanunvericiliyimiz formalaşmış, vergi sisteminin strukturu yaradılmış və təkmilləşdirilmişdir.

Regionların inkışafının tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu danılmazdır. Buna görə də dövlət tərəfindən regionlarda vergi tənzimlənməsi prosesi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki vergilərin regionlardakı təsərrüfat fəaliyyətinə və sahibkarlara tənzimləyici təsiri çoxsaxəlidir. Vergi tənzimlənməsinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təkrar istehsal prosesinə təsiri və müdaxiləsi iqtisadi cəhətdən mürəbbə və əsaslandırılmış olmasıdır. Müxtəlif dövlətlərdə aşağıdakı vergi tənzimlənməsi üsullarını aid etmək olar:

- vergi ödənişlərinin təxirə salınması

---

¹² <http://vergijurnali.az/upload/File/art-61.pdf> səh 70

- vergi investisiya krediti
- vergi tətili
- vergi bazasının azaldılması
- vergi amnitsiyası
- vergi dərəcələrinin seçilməsi və təyini

Vergi tənzimlənməsi çox vaxt vergi sanksiyası və vergi güzəştləri yolu ilə reallaşdırılır. Bu metodların birlikdə tətbiqi vergi siyasətinin nəticəliyinə zəmin yaradır. Vergi güzəştləri sisteminə bir sıra amilləri aid etmək olar: vergi dərəcələrinin aşağı salınması, vergi ödənişlərinin təxirə salınması, vergi kreditlərinin verilməsi, bəzi vergi növlərindən azad edilməsi və s kimi amilləri göstərmək olar. Vergi tənzimlənməsinin mühüm şərtlərindən biri də fərdi güzəştlərin verilməsinin miqdarının azaldılmasıdır. Əmtəə istehsalçılarının bazara giriş qaydalarını və amillərini aşkar edən coğrafi, iqlim, təbii şərait və digər proseslər bu vergi güzəşti üçün əsas mənbə sayıla bilər.

Vergi güzəştləri ilə vergi sanksiyaları bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəlidirlər. Vergi sanksiyalarına 2 yerə bölünür:

1. maliyyə
2. inzibati

Vergi tənzimlənməsinin məqsədi dövlətin büdcə-vergi sahəsindəki maraqları ilə bərabər, vergi ödəyicilərinin də maraqlarının təmin olunmasından və ölkədə ümumi rifahın yüksəldilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasından ibarətdir.¹³

Vergitutmanın tənzimlənməsi bütün bir anlayış olaraq aşağıdakı amilləri özündə birləşdirir:

- vergi orqanlarının işinə nəzarət və vergi yığımlarına nəzarətin həyata keçirilməsi
- Vergi orqanları işçilərinin vergi yığımları hesabına formalaşan pul-maliyyə fondlarının yaradılması üzrə fəaliyyəti.

---

¹³ <http://vergijurnali.az/upload/File/art-61.pdf> səh 73

Ona görə də ölkədə iqtisadi inkişaf dəyişdikcə vergi tənzimlənməsində müəyyən dəyişiklərə məruz qalır və getdikcə təkmilləşir. Vergi tənzimlənməsinin bir sıra əsas vəzifələri vardır və onlar aşağıdakılardır:

- Vergi daxilolmaları üzrə proqramların işlənilib hazırlanması
- Vergi bazasının formalaşması prinsiplərinin tərtibi
- Vergi daxilolmaları nəticəsində büdcə və büdcədən kənar fondların formalaşması
- Vergilərin hesablanması və daxil olması üçün vergi tutma bazasının dəqiq aşkar edilməsi
- Hüquqi və fiziki şəxslərin vergi ödənişlərinə nəzarətin həyata keçirilməsi, vergidən qaçma hallarının üzə çıxarılması

Vergi tənzimlənməsinin əsas məqsədi sahibkarların və istehsal fəalliyəti ilə məşğul olan əhəlinin iqtisadi fəallığının artırılmasının stimullaşdırılmasıdır. Bu stimullaşdırma əsasən vergi dərəcələrinin təyin olunması və azadılması hesabına baş verir. Vergi daxilolmaları dövlət işlərinin və xərclərinin ödənilməsinə çatmadığında büdcə kəsri yaranır. Büdcə kəsrinin yaranmasında öz növbəsində getdikcə inflyasiyaya gətirib çıxarır və bunun nəticəsində pul dəyərdən düşür. Bunun nəticəsi olaraq pulun alıcılıq qabiliyyəti getdikcə aşağı düşür, əhəlinin və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəsaitləri qiymətlərini itirir. Vergi tənzimlənməsində vergi dərəcələri yanaşı vergi güzəştləri amilində istifadə edirlər. Aşağıdakı fəaliyyət sahələrini vergi güzəştləri stimullaşdırır:

- Yeni məhsulların istehsalı
- Sosial sahələrə investisiyalar
- Xeyriyyəçilik məqsədləri üçün edilən ödənişlər

Vergi güzəştləri iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış çərçivələr daxilində həyata keçirilməlidir. Həmçinin elə olur ki, vergi güzəştləri bəzi məqamlarda kənd təsərrüfatçılığında xalis səmərəliliyinin meydana çıxmasına mane törədir.

Vergi tənzimlənməsi dövlət büdcəsinin idarə edilməsində, formalaşmasında

və istifadə edilməsinə həyata keçirilən kompleks tədbirlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır. Çünki regionlara və iqtisadi sahələrə edilən vergi güzəştləri iqtisadi inkişafı sürətləndirməklə birlikdə əhalkinin maddi halında yüksəlməsinə şərait yaradır. Vergi tənzimlənməsinin idarə edilməsinin bir sıra prinsipləri mövcüddür və onlara aşağıda sadalanları aid etmək olar:

- ❖ Sahibkarlıq fəaliyyətinin və investisiya qoyuluşunun artırılması
- ❖ Dövlətin və cəmiyyətin maraqlarının qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması
- ❖ Maliyyə ehtiyatlarında düzgün və səmərəli istifadə edilməsi və qanuna riayət olunması

Regional tənzimləmənin reallaşdırılması üçün bütüm strateji məqsədlər və tənzimləmə variantlarının bu məqsədlərə yönəldilməsinə lazımdır. Buna görə regionların vergi tənzimlənməsi, pul-kredit siyasəti, vergi siyasəti və büdcə siyasəti ilə qarşılıqlı əlaqədə yerinə yetirilir. Bu vaxt regionların inkişaf səviyyəsindəki fərq və əhalinin gəlir səviyyəsindəki fərqliliyi ilə bağlı olaraq vergitutmanın səmərəliyi başlıca yer tutmalıdır.

Məhsulda qüvvələrin regionlar üzrə qeyr-bərabər yerləşməsi regionlar arasında inkişaf səviyyəsində fərqlər yaratmışdır. Buna misal olaraq sənayenin, infrastruktur sahələrin böyük bir qisminin Abşeron iqtisadi regionunda yerləşməsi, onun başqa regionlara münasibətdə güclü inkişaf etməsinə və digər regionlarla müqayisədə uyğunsuzluğa səbəb olmuşdur.

Vergilərin toplanması vergi siyasətində çətin bir vəzifə olaraq dayanır. Vergi daxilolmaları vergi ödənişlərinin hesabına deyildə, vergi bazasının genişlənməsi nəticəsində artır. Bundan əlavə olaraq vergi tənzimlənməsinin faydalılığını artırmaq üçün respublikanın iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılması sistemin yaradılması mühüm məsələdir.

Regional inkişafın vergi tənzimlənməsi məqsədilə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:¹⁴

---

¹⁴ . Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.

- Vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması
- Sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara tətbiq edilən vergi güzəştlərinin müddətinin uzadılması
- Sahibkarlara göstərilən vergi xidmətlərinin yaxşılaşdırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üçün kompyuter terminallarının və özəl vergi məsləhəti xidmətinin yaradılması

Aydındır ki, regionların vergilər yolu ilə tənzimlənməsi prosesində büdcə-vergi balanslaşdırılmasında böyük rola malikdir. Dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində əhəmiyyətli yer tutur. Ölkənin büdcəsinin formalaşmasında vergilərdən yığılan vəsaitlər mühüm yer tutur. Ona görə də iqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergilərdən istifadə edilir. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi, regionların inkişafının tənzimlənməsində vergilərin rolu, habelə onun artırılması imkanları tədqiq edilmiş və mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən nəticələr əldə edilmişdir.¹⁵

Məlumdur ki, vergi dərəcələrinin faizlərinin dəyişdirilməsi konkret məqsəd daşıyır. Yəni ki, 8-9 il bundan qabaq vergilən sayı 14 idisə hal-hazırda vergilərin sayının 9 a endirilməsi və bir sıra vergi növlərinin dərəcələrinin aşağı salınması və edilən güzəştlər iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirmişdir. Ölkəmizdə axır vaxtlar regionlar üzrə iqtisadi məsələlərin həlli yolunda mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində regionların sosial-iqtisadi inkişafında uğurlu və məqsədə uyğun nəticələr əldə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları vergidən azad edilmiş, Bakı şəhəri istisna olmaqla regionlar üzrə sadələşdirilmiş sistem üzrə 2% vergi dərəcəsi müəyyən edilmiş (VM. maddə:220), Nazirlər Kabineti tərəfindən ölkəyə idxal olunan bir sıra mal və avadanlıqların ƏDV və gömrük rüsumundan azad olunmasına dair qəbul edilən qərar (25 yanvar 2011-ci il tarixli, 17 nömrəli) qeyri-

¹⁵ <http://vergijurnali.az/upload/File/art-61.pdf>

neft sektorunun inkişafına dövlət dəstəyinin daha da gücləndirilməsinə, eyni zamanda təsərrüfat və müəssisələrdə dövrüyyə vəsaitinə qənaət edərək texnoloji yönümlü investisiyaların təşviq edilməsinə, rəqabətə davamlı məhsul istehsalına keçməyə, regionlarda formalaşmış kənd təsərrüfatı məhsulları emalı və istehsalını stimullaşdırmaqla regionların inkişafına, qeyri-neft sektorunda ixracın genişlənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır.¹⁶

Hazırkı dövrdə ölkə və regional iqtisadiyyatının sürətli inkişafı üçün aşağıdakı amillərin yerinə yetirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- Regionların iqtisadi inkişafının sürətlənməsində vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi
- Ölkənin regionlarının iqtisadi problemlərinin həllində sahibkarlığın rolunun artırılması
- Regionlarda sahibkarlığın inkişafı sahəsində mövcüd olan potensialdan səmərəli istifadə olunması
- Regionların inkişafına dövlət qayğısının artırılması

Buna görə də bu gün üçün regionlarda sahibkarlığın inkişafı və regionların maliyyə ehtiyatının yaxşılaşdırılması mühüm faktorlardan biridir. Yuxarıda sadalanan tədbirlərin həyata keçirilməsində vacib rolu olan regionların inkişafı istiqamətində yerinə yetirilən Dövlət Proqramlarının nəticəsində regionların inkişafına sahibkarlığın daha da geniş yayılmasına və investisiya qoyuluşlarının artmasına nail olunmuşdur. Bu tədbirlər nəticəsində regionlarda yaşayan əhəlinin maddi rifah halı yaxşılaşmış və regionlardan dövlət büdcəsinə daxil olan vergilərin miqdarında artım baş vermişdir.

---

¹⁶ Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi

3.2. Regionlar üzrə vergi siyasətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə birlikdə respublikada siyasi sabitlik yarandı və atəşkəs müqaviləsi imzalandı. Bundan sonra ölkə iqtisadiyyatında canlanma baş verdi, iqtisadi islahatlar həyata keçirildi və özəlləşdirmə proseslərinə başlandı. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə birlikdə hazırlanan və uğurla həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa, iqtisadi artım əldə olunmasına və əhəlinin maddi səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradırdı.

İqtisadiyyatın başqa sahələrində olduğu kimi vergi sistemində də iqtisadi islahatlar aparılır və bu islahatların həyata keçirilməsini təmin edəcək vergi siyasətinin formalaşmasını tələb edirdi. Vergi qanunvericiliyində hökm sürən boşluqlar həm vergi ödəyicilərində, həm də vergi orqanlarında bir sıra narazılıqlara yol açmışdır. Məhz belə bir dövrdə ulu öndərin rəhbərliyi altında vergi sisteminin yenidən qurulması işinə başlandı. Vergi əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ümummilli liderin göstərişi ilə Nazirlər Kabineti bəzi qərarlar qəbul etdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan köklü islahatlar nəticəsində 1997-ci ildə Vergi Məcəlləsinin işlənilib jəzırlanması layihəsinə başlandı. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar respublikada beynəlxalq normalara uyğun vahid vergi sisteminin yaradılmasına nail olunmuşdur. Bu islahatların nəticəsi olaraq ulu öndərin rəhbərliyi altında ölkəmizin vergi sisteminin strukturu və vergi sistemində qanunvericilik bazasının yaradılması məsələləri həll edilmiş və Vergi Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Dövlət başçısının 2000-ci il 11 fevral tarixli fərmanı ilə isə ölkənin vergi siyasətini reallaşdıran, dövlət büdcəsinə vergi ödənişlərinin və daxilolmalarının vaxtında daxil olunmasına nəzarətin dövlət nəzarətini həyata keçirən Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır. Ulu öndərin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə vergi sistemində islahatlara başlanılmış, vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, vergilərin sayı və dərəcələrinin optimal səviyyəsi

müəyyənləşdirilmiş, ölkədə vergi yükünün aşağı salınması, vergi menecmentinin müasirləşdirilməsi istiqamətində bir sıra uğurlar əldə olunmuşdur.¹⁷

Vergi müasir iqtisadi şəraitdə dövlət büdcələrinin formalaşmasında mühüm rola malikdir. Çünki vergilərin təşəbbüsü ilə gəlirlər dövlət büdcəsinə daxil olur. Səmərəli vergi mühiti dövlətin iqtisadi inkişafında vacib yer tutur. Dövlətinin ölkə iqtisadiyyatının diçəlməsində və inkişafında həyata keçirdiyi tədbirlə içərisində vergi siyasəti mühüm rol oynayır.

Vergi siyasəti ümumi anlamda iqtisadi inkişaf siyasətini yerinə yetirməlidir. Vergi siyasəti yerinə yetirilərkən verginin funksiyalarına diyanır və onun funksiyalarında istifadə edilir. Vergi siyasəti həyata keçirilən zaman ən çox verginin tənziyləmə funksiyasında istifa edilir. Vergi siyasətini təhlil edərkən aşağıdakı anlayışlar fərqləndirmək olar:

- Vergi siyasətinin subyektləri
- Formalaşdırma prinsipləri
- Məqsədləri,formaları və alətləri

Vergi siyasəti reallaşdırılan zaman dövlətin iqtisadiyyatda iştirakı vergi bazası, vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi, vergi güzəştləri və bir sıra vergi alətlərinin hesabına təşkil edilir. Bu vaxt dövlət vergi alətlərinin dolayı və birbaşa üsullarından istifadə edir. Dövlətin tənziyləmə və stimullaşdırma funksiyalarını yerinə yetirərkən vergi güzəştlərindən istifadə edir. Bunun nəticəsində vergi ödəyicilərini vergidən tam və ya qismən azad etməni həyata keçirir. Dövlətin regionlara investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına, regionların iqtisadiyyatının inkişafının sürətlənməsinə, əhalinin maddi rifahının yüksəlməsinə, iqtisadiyyatda yeni sahələrin yaradılmasına və inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra vergi növləri üzrə vergidən azad etməni həyata keçirir.

Vergi mexanizmlərin köməyi ilə dövlət gəlirlərinin tənziylənməsi həyata keçirilir. Bu əsasən vergi dərəcələri və vergi güzəştləri sayəsində reallaşır. Dövlət tərəfindən gəlirlərin tənziylənməsində əsasən vergi dərəcələrinin köməyində

---

¹⁷ "Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri". (2010) / Respublika elmi-praktik kon - fransının materialları. Bakı: Şərq-Qərb 2. s. 647-649.

istifadə edilir. Bu vasitənin yardımı ilə dövlət müxtəlif kateqoriyalı ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin yaradılmasını yerinə yetirir.

Vergi siyasətinin əsas və əlverişli vasitələrindən biri də vergi güzəştidir. Ona görə ki, tələb edilən şərtlərə uyğun gələn fiziki və hüquqi şəxslər vergi güzəştində istifadə edərək vergidən tam və qismən azad ola bilər. Əksər ölkələrdə də bəzi sahibkarlıq növlərinin inkişafı üçün bir sıra vergi güzəştləri tətbiq edilir. Ölkəmizdə də regionların iqtisadi inkişafı və yeni yaradılan müəssisələrin inkişafı üçün aşağıdakı vergi güzəştlərində istifadə edilir:

- ✓ Ayrı-ayrı sahələrin vergidən azad edilməsi
- ✓ Gəlirin və ya mənfəətin vergidən qismən və ya tam azad edilməsi
- ✓ Vergi ödənişlərinin müxtəlif illərə keçirilməsi hesabına ödənilməsi
- ✓ Vergi kreditlərinin verilməsi
- ✓ Aşağı vergi faizlərinin tətbiqi

Ümumiyyətlə vergi güzəştləri sayəsində əksər ölkələrdə olduğu kimi respublikamızda da kiçik sahibkarlığın inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, regionlarda yeni müəssisələrin fəaliyyətə başlanmasını, xarici investisiyaların qoyuluşunun artmasına və s kimi iqtisadi proseslərin baş verməsinə stimullaşdırıcı təsiri böyükdür.

Dövlətin vergi siyasətinin vacib üsürlərindən biri də vergitutma bazasının formalaşmasıdır. Bu funksiyanın köməyi ilə vergi ödəyicilərinin dövlət qarşısındakı öhdəliklərinin artıb-azalması müəyyən edilir. Bunun nəticəsində də uyğun olaraq iqtisadi inkişafın artması, investisiya qoyuluşlarının və istehsalın genişləndirilməsi üçün stimulyasiya və məhdudiyət formalaşır.

Vergi siyasəti həyata keçirilən zaman aşağıdakı normalar müəyyən edilir:

- Dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi
- Dövlət büdcəsinin planlaşdırılması
- Dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılması

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyata keçirilən vergi siyasətinin aşağıdakı metodları vardır:¹⁸

- Vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ləğvi
- Vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi
- Vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi
- Vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılmış sisteminin tətbiqi
- Bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi

Hər bir ölkənin vergi siyasətinin formalaşmasında bir sıra amillərin təsiri vardır. Bu amillərin ən vacibləri ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyəti və cəmiyyətdə sosial-iqtisadi amillərin yerləşməsidir. Respublikamızda həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələri aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilmişdir:

- ❖ Vergi dərəcələrinin aşağı salınması
- ❖ İqtisadiyyata maliyyə qoyuluşlarının artırılmasının stimullaşdırılması
- ❖ Regional iqtisadiyyatın yüksəlməsi
- ❖ Büdcəyə vergi daxilolmalarında regionların payının artması
- ❖ Ölkəmizdə və regionlarda sahibkarlığın inkişafı
- ❖ Biznes fəaliyyəti üçün səmərəli və əlverişli imkanların yaradılması
- ❖ Mövcud iqtisadi potensialın yüksəlməsinə
- ❖ Respublika əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə və maddi rifah halının yaxşılaşmasına nail olmağa və s

Son illər ölkəmizdə vergi sistemində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində vergi qanunvericiliyi təkmilləşmiş, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında münasibətlər düzəlmiş, əhalidə vergi maarifləndirilməsi işləri aparılmış, dövlətin apardığı vergi siyasətinin makro iqtisadi gəstəriciləri təsirini bürüzə vermiş və özləlliklə regionların iqtisadiyyatının dirçəlməsinə təkan vermişdir. Həmçinin vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində vergilərin vaxtında və tam ödənilməsinə nail olunmuş, dövlət büdcəsində vergi daxilolmalarının payını

---

¹⁸ AZƏRBAYCANIN VERGİ JURNALI. 1/2012. Səh.87-98 İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu. Rzayev Pərviz Qafar oğlu

artırmışdır.

Əsasını ulu öndər tərəfindən qoyulduğu iqtisadi inkişaf yolu qısa zaman kəsiyində Azərbaycanı regionun ən sürətlə inkişaf edən ölkəsinə çevrilməsində şərait yaratmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasi kursuna əsaslanaraq Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət ilk növbədə, ölkədə sosial iqtisadi inkişafın və regional siyasətin gücləndirilməsi, sahibkarlığa dövlət qayğısının artırılması, iş adamları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, yeni iş yerlərinin açılması, inzibati idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara çatdırılması kimi mühüm həlqələri əhatə etməklə dövlətçilik maraqlarına xidmət edən iqtisadi strategiyanın uğurla həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır.¹⁹ Ona görə də ölkəmizin vergi sistemində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar dərinləşməli və təkmilləşməklə yanaşı vergi sistemini inkişaf etmiş bir sahəyə çevirməlidirlər. Ölkəmizdə yürüdülmən vergi siyasəti ölkə və regionların iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün hər cür şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir. Dövlətin həyata keçiridiyi vergi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri leqal iqtisadiyyatın normal fəaliyyət göstərdiyi səmərəli və əlverişli vergi mühitinin yaranması olmuşdur və bunun nəticəsi olaraqda respublikamızın iqtisadi vəziyyəti bugünkü vəziyyətə gəlmişdir.

Hazırda respublikamızda beynəlxalq normalara uyğun müasir vergi sistemi fəaliyyət göstərməkdədir və ölkəmizdə bu sahə üzrə daima uğurlu işlər görülmüş və görülməkdə də davam ediləcəkdir.

3.3. Regionların iqtisadi inkişafına təsir edən vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Hər zaman rəqabət prosesinin baş verdiyi bazar iqtisadiyyatı dövründə vergi siyasətinin başlıca məqsədlərinin və istiqamətlərinin düzgün və məqsədəuyğun seçilməsi və müəyyən edilməsi əsas məsələlərdən biri olmuşdur. Hazırda

---

¹⁹ AZƏRBAYCANIN VERGİ JURNALI. 1/2012. Səh.87-98 İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu. Rzayev Pərviz Qafar oğlu

Ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşması, onun təşkili işinin aparılması və təhlili işinin aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi siyasəti dövlətin elə siyasətidir ki, xərclənmənin və milli gəlirin strukturuna təsir edir və onların yenidən bölgüsünü həyata keçirir. Vergi siyasəti dövlətin apardığı maliyyə siyasətinin bir növü olmaqla yanaşı həm də büdcənin formalaşmasında iştirak edir. Bu siyasətə bəzi ədəbiyyatlarda fiskal siyasətdə deyilir. Vergi siyasəti istifadə olunma metodlarına, hansı məqsədlər və necə istifadə ediləcəyindən asılı olaraq ölkə iqtisadiyyatının təşkilinə həm yaxşı, həm də pis təsirləri ola bilər.

Ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin bir çox vəzifələri vardır və onlara aşağıdakı bir sıra amilləri aid etmək olar:

- İnflyasiyanın orta sürəti
- Tam məşğulluq
- Milli gəlirin sabit artımı
- İqtisadiyyatın dövrü dəyişkənliyinin aradan qaldırılması

Vergi siyasətinin ən önəmli faktoru büdcəyə vergi daxilolmalarında artırılmasına nail olmaqdır. Vergi siyasəti nəticəsində dövlət vergi daxilolmalarına həcminə birbaşa təsir edir və büdcənin formalaşmasına isə dolayı yolla təsir göstərir. Ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin əsas məqsədi gəlirlər üzrə büdcə daxilolmalarında qeyri-neft sektoru üzrə vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisinin artımına nail olunması, qeyri-neft kəsinin tədricən azaldılması, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması, sosial xidmətlərin effektivliyinin artırılması, vergi daxilolmalarının yığım əmsalının artırılması, yeni müəssisələrin yaradılmasının stimullaşdırılması, kiçik və orta müəssisələrin inkişafına dəstək verilməsi, ölkədə istehsal olunan və ölkəyə idxal edilən aksizli malların aksiz dərəcələrinin tədricən eyniləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi, dövlət torpaqlarının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlərin büdcəyə daxilolma əmsalının artırılması, vergi borclarının azaldılması üçün zəruri

tədbirlərin görülməsi, dövlət rüsumu haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, çevik vergi siyasətinə nail olunması kimi tədbirlər nəzərdə tutulur.²⁰

Təkmilləşdirilmiş vergi siyasətinin yerinə yetirən dövlət demək olar ki bir çox hallarda iqtisadiyyatın inkişafına nail olur və vergi sistemlərini təkmilləşdirərək dövlət büdcəsinə gəlirlərin daxil olmasında artım əldə edir. Bizim dövlətdə də həyata keçirilən vergi siyasəti qabaqcadan proqnozlaşdırılmamış və inkişaf etməyən dövlətlərin təcrübəsindən faydalanıb təkmilləşdirilmə işləri aparılırsa heç nəyə nail olmaq olmaz. Həmin siyasət nəticəsində nə vergi sistemi inkişaf edər nə də iqtisadiyyat inkişaf edər. Elə olan təqdirdə regionların iqtisadiyyatı zəifləyər və büdcəyə vergi daxilolmaları azalar. Ölkədə işsizlik artar və inflyasiyasının səviyyəsi yüksələr.

Ümumiyyətlə vergi siyasəti hər hansı bir məqsəd üçün və ya iqtisadi fəlakətin qarşısının kəsilməsi üçün həyata keçirilməməlidir. Vergi siyasəti bütöv bir anlamda iqtisadiyyatı tənəzzül vəziyyətindən çıxarmalı, regionlar iqtisadi inkişafını sürətləndirməli, vergi sistemini dirçəltməli və büdcəyə vergi daxilolmalarının həcmi artırılmasına yönəldilməlidir. Həmçinin vergi siyasəti əsasən inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən faydalanaraq milli və regional amillər nəzərə alınaraq və təkmilləşdirilərək reallaşdırılmalıdır.

Regionlar üzrə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi əsas məqsədləri regionlardan dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının payının çoxalması, regionların iqtisadi inkişafına nail olmaq və regionlarda əhalinin həyat səviyyəsinin və maddi rifah halının yaxşılaşmasına nail olmaqdır. Regionlarda həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas göstəricisi regionlarda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olma sənədlərinə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsidir. Bu güzəştlər nəticəsində regionlarda sahibkarlığın inkişafına, regionların iqtisadiyyatının yüksəlməsinə və regionlarda vergi ödəyicilərinin sayının artmasına nail olmaqdır.

İqtisadi dayanıqlığın əldə olunması, inflyasiyanın azaldılması və aradan qaldırılması, büdcə kəsirinin örtürülməsi vergi siyasətinin əsas prinsipləridir və bu özünü keçid iqtisadiyyatı hökm sürən dövlətlərin timsalında büruzə verir. Bu

---

²⁰ <http://vergijurnali.az/upload/File/art-58.pdf>

ölkələr sadalanan problemlərin həlli yolunda yürütdüyü vergi siyasəti ilə bəzi suni yollardan da istifadə edirlər. Buna misal olaraq, bəzi dövlətlər müəyyən zaman daxilində büdcə kəsirini örtmək üçün başqa dövlətlərdən borc və ya kreditlər alır və ya pul emissiyası etməklə örtməyə çalışır. Bu zaman daxilində inflyasiyasının təsiri az ola bilər, ancaq sonrakı dövrlərdə bu inflyasiyanın mənbəyi kimi çıxış edir. Bir neçə başqa üsullarlada dövlət inflyasiyanın qarşısını suni metodlarla almağa çalışmışdır. Ancaq indiki dövrdə ölkəmizdə həmin suni metodların acı nəticəsi baş qaldırır və bir zaman sonra iqtisadiyyata verdiyi zərərlə özünü daha çox göstərəcəkdir.

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, ixrac siyasətinin həyata keçirilməsi, vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi və s. yollarla bu iqtisadi böhrandan çıxmağa çalışmaqdadır. Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas məqsədi ilk öncə vergi sisteminin müstəqil, səmərəli və ədalətli şəkildə inkişaf etdirilməsi olmalıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən vergi siyasəti yeni problemlərin həlli istiqamətinə yönəldilmişdir və bu istiqamətlər aşağıdakılardır:

- İqtisadi artımın stimullaşdırılması
- Pul tədaviyünün antiinflyasiya tənzimlənməsi

Keçid iqtisadiyyatı hökm sürən ölkələrin vergi sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrdə həmin məsələlərin həllidir. Ancaq keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər ilk öncə əsas məsələlərini həll etməli və iqtisadiyyatın transformasiyası işini təcili olaraq yerinə yetirməlidir. Büdcənin gəlirlərini demək olar 90%-ni vergilər hesabına təşkil edildiyini nəzərdə tutsaq bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkələrin vergi sisteminin və vergi siyasətinin təkmilləşdirməsi əsas məsələdir.

Dövlətin vergi sisteminin həyata keçirmək istədiyi məsələləri aşkar etdikdə əvvəlcə onları səmərəli, real və ədalətli vasitələrlə aparılması qaydaları tələb edilir, çünki başqa halda isə problemlərin həlli digər problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Misal üçün, müəssisələr arasında vergi faizlərinin yüksək olması

indiki MDB dövlətlərində potensial vergi ödəyicilərinin böyük bir qisminin vergidən yayınmasına və gizli iqtisadiyyata keçməsinə səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, tətbiq edilən vergilərin dərəcələrinin dəqiq hesablanmalı və vergi ödəyicilərinin buna münasibətini nəzərə alınmalıdır. Ölkəmizin müstəqillik əldə etdiyi ilk illərində vergi sistemində baş verən özbaşınalıq və vergi dərəcələrinin dəqiq müəyyən edilməməsi həm ölkəmizə, həm də əhaliyə xeyli ziyan vermişdir. Ancaq 1993-cü ildə hakimiyyətə gələn ulu öndərin vergi sistemində həyata keçiridiyi iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkəmizin iqtisadi inkişafı get-gedə yüksəlməyə başladı.

Azərbaycanın torpaqlarında əhalinin ehtiyaclarını yerinə yetirmək üçün əlverişli iqlim şəraiti, təbii ehtiyatlar, münbit torpaqlar və maddi resurslarla zəngindir. Bunun üçün də qeyri-neft sektorunun və daxili istehsalın inkişaf etdirilməsinə böyük imkanlar mövcuddur. İstehsalın inkişafını artırmaq məqsədilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə yanaşı yerli investitorlara bəzi güzəştlərin tətbiq edilməsi lazımdır. Həmçinin büdcədən regionların inkişafına maliyyə yardımları edilməli və sahibkarlara güzəştli kreditlər verilməsini artırılmalıdır.

Ölkəmizin inkişafının əsas məqsədlərindən biri də büdcə siyasətinin düzgün və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsidir. Büdcə siyasətinin uğurla reallaşdırılması üçün tərtib olunan büdcə proqnozları tam şəkildə əsaslandırılmalı və büdcə gəlirlərinin formalaşmasında əsas rol oynayan vergilərin toplanmasına düzgün riayət olunmalıdır. Ona görə ki, vergi sisteminin statistik göstəricilərinin gecikməsi həm ölkə vətəndaşlarına, həm də dövlətin özünə xeyli zərər vura bilər.

Ümumi anlamda büdcə gəlirlərin çoxalması dövlətin əsas priotet istiqamətlərindən biridir. Gəlirlərin artırılması bəzi hallarda iqtisadiyyatda baş verən gözlənilməz hadisələr sayəsində azala bilər. Bəzi məqamlarda isə iqtisadiyyatda mövcud olan qeyri-qanuni hallara yol verilməsi nəticəsində gəlirlərin artırılması və vergilərin toplanması problemə çevrilə bilər. Bu cür məqamlara aşağıda göstərilən səbəblər ucbatında baş verir:

- ✓ Neft və neft məhsullarının dünya bazarlarında qiymətlərinin aşağı düşməsi və ona olan tələbatın azalması
- ✓ Patent haqlarının düzgün riayət edilməməsi, kassa aparatlarının uşotunun düzgün aparılmaması
- ✓ Vergidən yayınma hallarının artması
- ✓ Vergilərin toplanmasında qanun pozuntularına yol verilməsi
- ✓ İqtisadiyyatın bir çox sahələrində monopoliya, inhisarlaşmanın olması və bunun qarşısının alınması üçün tədbirlərin yerinə yetirilməməsi
- ✓ Xarici valyutanın bahalaşması nəticəsində xarici valyuta ehtiyatlarının azalması və s kimi amillərdən dolayı büdcə gəlirləri azalır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi məqsədilə və büdcə kəsirinin örtürülməsi üçün təkmilləşdirilmiş büdcə və vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Təkmil vergi siyasəti bazar iqtisadiyyatlı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində istifadə edərək regional prinsiplər nəzərdə tutularaq reallaşdırılmalıdır.

Yerli büdcələrin inkişafı və gəlirlərinin artması, regionların iqtisadiyyatının inkişafının sürətlənməsi, dövlət büdcəsində regionlara ayrılan subsidiyaların, dotasiyaların azaldılması, idarəetmə aparatının ixtisar edilməsi və bu sahəyə ayrılan xərclərin azadılması bu siyasətinin başlıca istiqamətləri kimi vurğulamaq olar. Təkmil vergi siyasətinin yerinə yetirilməsi büdcə gəlirlərinin artmasına, ölkə və regionlar üzrə iqtisadi inkişafa səbəb ola bilər. Ümumiyyətlə aşağıda qeyd edilənləri təkmil vergi siyasətinin əsas amilləri kimi göstərmək olar:

- ❖ Yerli büdcələrin gəlirlərinin çoxalması üçün, regionlarda istehsal sahələrinin qurulmasına imkanlar verilməsi, ilk başlarda vergilərdən azad edilməsi və ya vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və vergi dərəcələrinin aşağı salınması
- ❖ Sərbəst iqtisadiyyatın və azad rəqabətin aparılması üçün fərman və sərəncamların verilməsinin vacibliyi
- ❖ Daxili istehsalı və ya daxili bazarı müdafiə edən gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi

- ❖ Daxili istehsalın artırılması naminə dövlət büdcəsinin gəlirlərində ÜDM-in nisbətinin artırılması
- ❖ İstehsalda vergi dərəcələrinin hər hansı bir müddətə aşağı endirilməsi nəticəsində vergi ödəyicilərinin sayının artırılması
- ❖ Vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması üçün ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi , vergidən yayınan müəssisə və təşkilatlara cəza tədbirlərinin tətbiq edilməsi və dövlətin bu işə ciddi nəzartinin yerinə yetirilməsi
- ❖ Turizm və digər xidmət sferalarının inkişaf etdirilməsi
- ❖ Pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi və inflyasiyanın qarşısının alınması məqsədi üçün suni metodlardan çox, təbii üsullardan istifadə edilməsinə çalışılmalıdır.
- ❖ Ölkənin xarici iqtisadi siyasətində dəyişikliklərin aparılması və yeni iqtisadi proqramların işlənilib hazırlanması
- ❖ Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədi naminə hazırlanmış dövlət proqramlarının maliyyə vasitəsi ilə təmin olunmasında dövlət büdcəsinin rolunun artırılması
- ❖ Büdcə vəsaitlərinin düzgün və faydalı istifadə olunması məqsədilə dövlət nəzarətini gücləndirmək
- ❖ Büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasında inflyasiya yaratmayan mənbələrdən istifadə etmək

Bu kimi istiqamətlərdə həyata keçirilən vergi siyasəti tək miklləşdirilməsi həm ölkə üzrə həm də regionlar üzrə iqtisadiyyatın inkişaf etməsinə təkan verə bilər.

Ölkəmizin iqtisadi potensialı olduqca böyükdür. Ancaq son illərdə büdcədə artım sürətinə baxmayaraq, demək olar ki ölkənin iqtisadi potensialına uyğun gəlmir. Ölkəmizdə yürüdülmən vergi siyasətinin əsas və başlıca məqsədi neftsiz iqtisadiyyatın inkişafına və qeyri-neft sektorundan gələn gəlirlərin büdcədə payının çoxalmasına nail olmaqdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, 1993-cü ildən ümummilli liderimizin siyasi hakimiyyətə gəlməsi ilə vergi xidmətində dərin islahatlar və 2000-ci ildən başlayaraq vergi orqanlarının strukturunun yenidən qurulması ilə Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin bilavasitə qayğısı və diqqəti nəticəsində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə, onun vahid hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınmasına və güzəştlərin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, habelə vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində mühüm məqsədyönlü işlər görülmüşdür.²¹

---

²¹ <http://vergijurnali.az/upload/File/2012-2.pdf>

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi əsas məqsədi dövlətin iqtisadi həyata təsirinin səviyyəsini aşkar etməkdir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin hökm sürdüyü dövrdə belə bir tənzimlənmənin olmaması iqtisadi münasibətlər arasında əlverişli əlaqələrin qurulmasına imkan vermir. Bunu bir sıra ölkələrin timsalında görmək olar.

İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi onun inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədədir. İqtisadiyyatın hər nə qədər müstəqil olmasına baxmayaraq dövlətin iqtisadi amillərin tənzimlənməsini inkar etmir. Hər bir dövlətin maraqları və mənafeyləri olduğu üçün dövlətin iqtisadiyyatın və ictimai həyatın bütün sahələrinə müdaxilə etməsi zəruriyyəti meydana çıxır. Ancaq bu müdaxilənin də müəyyən qədəri olmalıdır. Ona görə də iqtisadiyyat qədərindən artıq dövlət tərəfindən tənzimlənersə və inhisara alınarsa, bu vaxt həm şəxslərin, həm də təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyəti azalır və onların maksimum nailiyyətlər əldə etməyə maraqları olmur. Çünki dövlət hər kəsin fəaliyyətini düzgün, dəqiq və ədalətli formada dəyərləndirmək iqtidarına malik deyil. Ölkəmizdə son illər iqtisadi həyatında baş verən sürətli artım tempi, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sektoruna maliyyə qoyuluşlarının artması, regionların iqtisadi vəziyyətinin yüksəlməsi və ən önəmlisi əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşması dövlətimizdə yerinə yetirilən iqtisadi islahatların uğurlu nəticəsinin göstəriciləridir.

Dövlət ölkədə vergi sistemini formalaşdırmaqla vergi siyasətinin məqsədlərinə görə onun imkanlarından istifadə etməyə başlayır. Bununla birlikdə vergi siyasəti maliyyə siyasətinin müstəqil forması kimi fəaliyyət göstərməyə çalışır. Hər bir ölkədə vergi siyasəti formalaşan zaman ilk öncə tarixi şərait, həmçinin daxili və xarici amillərin xüsusiyyətlərinin, dövlətin real və maliyyə imkanları nəzərə alınmalıdır.

Dövlət vergi siyasətinin yerinə yetirən zaman vergilərə aid funksiyalara dayanır və aktiv vergi siyasətini reallaşdırmaq üçün isə bu funksiyaya və metodlardan istifadə edir. Respublikanın inkişaf və iqtisadi səviyyəsindən asılı olaraq həyata keçirdiyi vergi siyasətinin müxtəlif üsullarından istifadə edilir. Vergi siyasətinin reallaşdırılması üçün seçilən metod və üsullar dövlətin maliyyə siyasətinin tərkibinə daxil olur.

Vergi siyasətinin reallaşdırılması üçün istifadə olunan metodlar əsasən dövlətin sahib olmaq istədiyi məqsədlərdən asılıdır. Bu siyasətin əsas məqsəd və vəzifəsi vergi ödəyicilərindən vergilərin tam və vaxtında vergi tutmanın hüquqi bazasını yaratmaqla iqtisadi əlaləqələrin hərtərəfli dəyərləndirilməsidir.

Ölkəmizdə regionların inkişaf səviyyəsinin tənzimlənməsinin əsas üsulları içərisində vergi siyasəti aparıcı mövqeyə malikdir. Ona görə ki, vergilər dövlət büdcəsinin gəlirlərini formalaşdırmaqla birlikdə həm sosial-iqtisadi amillərə öz təsirini göstərə bilər. Ümumiyyətlə vergilər iqtisadi fəallığı artırmağa və stimullaşdırmaya, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, iqtisadiyyatın bir çox sahələrinin fəallığının artmasına və dövlət büdcəsinə daxil olan gəlirlərə təsir etmək imkanı vardır. Bunun üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində, regionlarda iqtisadi fəallığın artmasına və bazar münasibətlərinə uyğun iqtisadi amillərin formalaşmasında vergi sistemi mühüm yerə malikdir. Belə bir nəticə ortaya çıxır ki, vergi siyasəti davamlı olaraq təkmilləşdirilməli, bu siyasətin köməyi ilə inkişafı zəif olan regionların iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasına və artmasına prosesinə yönəldilməsi ilə həm regional inkişafa, həm də ölkə üzrə ümumi iqtisadi inkişaf çəhətdən mühüm rola məxsusdur.

Regionların davamlı iqtisadi inkişafının əsas göstəricisi regionların malik olduğu maliyyə ehtiyatıdır. Ona görə də regionlarda maliyyə ehtiyatlarının yaradılma mənbələrinin müəyyən edilməsi və bu sahələrə investisiya qoyuluşunu cəlb etməklə maliyyə potensialının artırılmasına nail olmaqdır. Belə olan təqdirdə yerli resurslardan faydalı şəkildə istifadəni artırır və regionlara maliyyə qoyuluşunun həcmi artırır.

Hər hansı bir regionun inkişafına təsir edən əsas vasitələrdən biridə regionların yerli büdcələridir. Başqa cür desək, yerli büdcələrin artırılması və gücləndirilməsi regionun inkişafı cəhətdən mühüm amil sayılır. Buna görə də yerli büdcələrin maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunmasında vergi öhdəliklərinin artması hesabına artırılması yolu ilə büdcələr arasındakı transfertlərin vergi ödəyicilərindən toplanan vergilər hesabına aradan qaldırılması faydalı olardı.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, inkişaf etmiş ölkələrdə regionların davamlı inkişafını əldə etmək üçün regionların iqtisadi potensialından tam və faydalı şəkildə istifadə olunmasıdır. Bunun üçündə regionlara investisiya cəlb etməyin vacibliyi artır. Çünki lazımi investisiya qoyuluşu olmadan regionların davamlı iqtisadi inkişafına nail olmaq qeyri-mümkündür. Buna görə də ölkəmizdə həyata keçirilən investisiya siyasətinin əsas məqsədi odur ki, investisiya fəaliyyəti üçün lazım olan maliyyə ehtiyatlarının səfərbər edilməsi, investisiya fəallığının aşağı düşməsinə yol verməmək və məqsədli investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinin artırılmasından ibarətdir.

Ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin əsas iqtisadətələrini aşağıdakı amillərdə göstərmək olar:

- ❖ Vergi dərəcələrinin aşağı salınması
- ❖ Vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabər bölgüsü
- ❖ Vergi güzəştlərinin azaldılması yolu ilə vergitutma bazasının artırılması

Regionların iqtisadi inkişafında səmərəli və düzgün vergi siyasətinin həyata keçirilməsi olmadan lazımi inkişaf sürətinə və səviyyəsinə nail olmaq qeyri-mümkündür. Həmçinin tədqiqatlardan aydın olur ki, vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla birlikdə müstəqil və əhəmiyyətli bir amilə çevrilmişdir. Vergi siyasətinin reallaşdırılması baxımından dövlət öz iqtisadi siyasətində bəzi dəyişikliklər edir və bununla yanaşı vergi siyasətində dövlətin iqtisadi inkişafının sürətlənməsində mühüm rol oynayır. Buna görə də regionların iqtisadi inkişaf vəziyyətinin yüksəldilməsində, ölkə və region üzrə əhalinin maddi halının yaxşılaşmasında və regionların davamlı inkişafını əldə etmək məqsədilə

yuxarıda sadalanan amilləri yerinə yetirən vergi sisteminin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Hal-hazırda ölkəmizdə aparılan vergi siyasəti nəticəsində dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarında ildən-ilə artım müşahidə olunur. Bu da ölkəmizdə səmərəli və məqsədəuyğun vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin nəticəsidir.

ƏDƏBİYYƏT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı-2013
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2016.
3. 2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2003-2008-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
6. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
7. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı-2013
8. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
9. F. Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbəyev, Z.H.Rzayev Vergilər və vergitutma. Dərslük.2010.
10. Y.A.Kəlbəyev. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı. 2005
11. İ.Rzayev. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı- 2010.
12. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr” Bakı, 2002.
13. İ.Rzayev. Regional maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri və bunun sosial-iqtisadi inkişafına təsiri. Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri 1 saylı, 2010-cu il tarixli
14. M.H. Əsənlı. Vergilər. 1999.

15. İ.Rzayev. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında müasir vergi siyasətinin strateji istiqamətləri. Azərbaycanın vergi xəbərləri 7 saylı 2009-cu il tarixli.
16. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi “Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu”. Şamaxı, 2015
17. Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.
18. Bağırov.D.A Vergi nəzarəti. Bakı 2006.
19. Azərbaycanın vergi jurnalı.
20. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. « Налоги и налогообложение в Азербайджане ». Учебник . Баку , 2005
21. Соколов А.А. « Теория налогов ». Москва , 2003
22. Девере М.П. «Экономика налоговой политики ». Учебник . Москва , 2002.
23. Бабашкина А.М. “Государственное регулирование национальной экономики .” М.: Финансы и статистика , 2007.
24. Çengiz Yavilioğlu, Geri Kalmışlık Olgusu və Ekonomistik Kalkınma Teorileri, Cumhuriyyət Üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2002,
25. Hollis Chenery, The Role of Industrialization in Development Programmes. The Economics of Underdevelopment, Ed: A.N. Agarwala and S.P.Sing, Oxford University Press, New York
26. The World Bank, Economic Premise. “ Fiscal Policy for growth and development”. 2012, number 91
27. P.N.Rosenstein-Rodan, Doğu ve Güneydoğu Avrupanın Sanayileşme Problemleri, İktisadi büyüme və Gelişme Seçme Yazıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1966
28. John Friedman, Regional Development policy, A case study of Venezuela, Massachusetts London, The MIT press 1966

29. Lyloyd Rodwin, Urban Growth Strategies Reconsidered, Growth Centers in Regional Economic Development, Edited by Niles M. Hansen, New York 1972
30. www.taxes.gov.az
31. www.vergijurnali.az
32. az.wikipedia.org
33. www.azstat.org
34. www.maliyye.gov.az
35. www.economist.com
36. www.iqtisadiyyat.com
37. www.taxpolicycenter.org
38. www.report.az
39. www.slideshare.net
40. www.xalqqazeti.com